БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 1 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 284 (5688).

Өртээ 2 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА АЛДАР КЫЛДЫР

САРАТОВ. (СЭТА). Ставропольдуң механизаторларының эгелээшкинин Саратовтуң ховуларының ажыл-ишчилери калбаа-биле деткип турар. Заволжьеде эн улуг ажыл-агый—«Декабрист» совхозтуң тараажылары ону бир дугаарында деткээн. Тараа бүдүрерин улам ыңай көвүдедир, оон бот-үнезин чиигедир талазы-биле хемчегларни олар планнаан, техниканы часка үлегерлиг-биле белеткээри дээш чарышка кирипкен.

Совхозтуң бүгү черлеринде ажыл хайнып турар. Механизаторлар тракторларны, сеялкаларны, культиваторларны, андазыннарны септеп турар. Машина бүрүзүн септелгеден үгле магадылал паспорттуг үндүрерин шиитпирлээн. Тус черниң чемишчидилгелерин ховуже дажыглаарының тускай отрядтарын тургускулаан. Механизаторларның бүгү-ниити өөредилгезиниң курстары ажылдап эгелээн. Трактористер болгаш комбайнерлер мергежилин бедидип, чаа техниканы шиигээдип ап турарлар.

Бо бүгүнү СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга алдар болдуруп турар.

ПАРТИЯНЫҢ XI ТЫВА ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

СЭКП обкомунуң пленуму

СЭКП-ниң Тыва область комитединиң бирги пленуму болган. Пленум организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген.

СЭКП обкомунуң бирги секретарынга эш **С. К. Токаны**, СЭКП обкомунуң ийиги секретарынга эш **А. В. Анкудиновту**, СЭКП обкомунуң секретарларынга эш **А. И. Поповту** болгаш эш **К. С. Шойгуну**, СЭКП обкомунуң секретарынга, СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Партия-күрүне контроль комитединиң даргазынга эш **М. К. Шыырапты** сонгаан.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүннеринге эштер **С. К. Тока, А. В. Анкудинов, А. И. Попов, К. С. Шойгу, М. К. Шыырап, Б. Ш. Долчанмаа, М. К. Мендуме, Т. Ч. Норбу, П. Т. Киселев**, СЭКП обкомунуң бюро кежигүннеринге кандидаттарга эштер **Г. В. Иванов, В. А. Соколов, Г. Ч. Ширшин** оларны сонгаан.

СЭКП обкомунуң килдистериниң эргелекчилерин бадылааны: идеологияның — эш **Ю. Л. Аранчын**, көдээ ажыл-агыйның — эш **Н. М. Конгар**, партия органнарның — эш **Г. В. Иванов**, үлетпүр-транспорттуң — эш **Г. Н. Долгополов**, административтиг болгаш садыг-сан органнарның — эш **П. М. Горелов** оларны бадылаан. Оон ыңай СЭКП обкомунуң партия комиссиязының даргазынга — эш **М. И. Пахомовту**, солуннарның редакторларынга: «Шыннын» — эш **Д. Б. Байыр-оолду**, «Тувинская правданың» — эш **Б. Г. Беловоловту** бадылаан.

СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Партия-күрүне контролюнуң комитедин эштер **М. К. Шыырап** (даргазы), эш **А. М. Градобоев** (даргазының оралакчызы), **В. Д. Дорун-оол, И. А. Ильин, А. И. Каплунов, С. Д. Киров, М. Н. Люндуп, В. Л. Маслов, М. И. Пахомов, Н. И. Пилипчук, А. И. Пожидаев** составтыг кылдыр бадылаан

• • •

Партияның область организациязының Ревизия комиссиязының бирги хуралы болган. Комиссияның даргазынга эш **Е. Ф. Калюжныйны** сонгаан.

Партияның область организациязының удуртур органнары

СЭКП ОБКОМУНУҢ КЕЖИГҮННЕРИ

Алдын-оол О. Т.	Зверева Т. М.	Мендуме М. К.	Тока С. К.
Анкудинов А. В.	Иванов Г. В.	Монгуш С. Х.	Тонких А. Д.
Анчима Х. А.	Кара-сал Т. Д.	Никашкин В. С.	Турген-оол А. К.
Антышев В. Н.	Катков Ю. С.	Норбу Т. Ч.	Туровец Г. В.
Аранчын Ю. Л.	Киселев П. Т.	Ондар Д. Б.	Тюпюр К. Ч.
Байыр-оол Д. Б.	Коганков В. Г.	Ондар Д. Н.	Хертек Б. Д.
Бойду Н. С.	Коссов Н. Н.	Паламарчук К. И.	Хомушку М. С.
Гудков Г. С.	Кудажи С. М.	Пахомов М. И.	Чадамба О. Х.
Григорьева Е. Н.	Кунаа А. Ч.	Попов А. И.	Чакар С. С.
Дамдын Ч. Д.	Кудурукпай Х. Ч	Седипаа О. Е.	Ширшин Г. Ч.
Даржаа Х. Л.	Кунга В. Ч.	Семис-оол А. Б.	Шожут С. Ч.
Долгополов Г. Н.	Куулар Ш. Д.	Сердобов Н. А.	Шойгу К. С.
Долчанмаа Б. Ш.	Куулар Ш. С.	Серед-оол Е. Ч.	Шыдыра С. К.
Дондар Д. С.	Куценко Н. И.	Соколов В. А.	Шыырап М. К.
Дорун-оол В. Д.	Кызыл-оол М. С.	Соян Х. Э.	
Достак-оол М. Б.	Красный С. Х.	Сухачев М. М.	
Зайцев Д. И.	Малышев Н. И.	Тарый М. Ч.	

СЭКП ОБКОМУНУҢ КЕЖИГҮННЕРИНГЕ КАНДИДАТТАР

Баир-оол С. М.	Калзан В. Ш.	Мадыр-оол С. М.	Седен С. Ч.
Гладилин В. С.	Кокей Т. Т.	Моисеев П. Я.	Сонам С. С.
Дементьев В. Н.	Куулар С. С.	Ооржак М. Ч.	Федоров Н. П.
Добромыслов В. Б.	Любимов А. А.	Ондар Ч-Д. Б.	Юртаев И. С.

ПАРТИЯНЫҢ ОБЛАСТЬ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫНЫҢ РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫНЫҢ КЕЖИГҮННЕРИ

Беловолов Б. Г.	Буянды С. К.	Диига К. Н.	Машпадай М. Ш.
Будегечиев Б. К.	Военкова Е. П.	Калюжный Е. Ф.	

СЭКП обкомунуң отчёдунуң талазы-биле саналдар

Партияның XI тыва область конференциязына СЭКП обкомунуң болгаш ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле саналоналдар калбак болгаш ажыл-ишчи, принципиалдыг болган.

Бир дугаарында СЭКП Кызыл хооркомунуң секретары эш **П. Т. Киселев** санал берген. СЭКП-ниң XXII съездизинин, ТК-ның пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле областың партия организациязы эвээш эвес ажылдарны кылган деп, ол демдеглээш, Кызылдың будурулгелери он айларның планын 105,6 хуу күүседи, отчёттуг үе иштинде пландан ажыр 1300 муң рубльдиг продукциязын бүдүргенин чугаалаан. Хоорайда капитал тудуглары өскен болгаш бо чылын безин тубдиспансерниң, институттуң бажыңнары, Улуг-Хемни кежир көвүрүг туттунгулаан, эдээн хөй чурталга бажыңнары болгаш өске-даа тудуглар ажыглалга кирген. Хоорай будурулгелеринде социалистиг чарыш калбарып, коммунистиг күш-ажылдың деп ат дээш чарышта 4000 ажыг кижи киржип турар.

Партияның область организациязының ажылында четпестер бар дээрзин оратор демдеглээш, тараа дүжүдүнүң чылдын-на кудулааның, ол хиреде-ле 126 муң гектар суггаттыг черниң четче ажыглаттынмайн турарын база мал ажылында четпестерни, хөй санныг малдарның өлүп, хорап турарын дүвүренчиг байдал деп санаан. Ол ышкаш капитал тудуунун планы, хөрегнини ажыглаар талазы-биле план безин үгле 86,1 хуу күүсеттинген. Бо четпестер болза, СЭКП обкому болгаш оон бюрозу бодунуң ажыл стилин ам-даа чедир эде тургуспаанындан болун турар. Чамдык килдис эргелекчилери, ыдыгыя идеология килдизи хоорайның ажылчы чоннарының ортузунга ажылдавайн, канцеляржы өзу-биле, телефон дамчыштыр ажылдап турар.

Республиканың чамдык организациялары кончуг багай ажылдап турар. Респотребсоюз (даргазы эш Будегечиев) өлүк, ногаа белеткелин үзүп, ниитинин чемненилгезин, садыгны багай организастап келген. Ол ышкаш автотрест кончуг багай ажылдап турар, оон начальниги эш Антышев сүмелер болгаш саналдарны тоон көрбес бооп чаччыккан.

Хоорай чуруттакчыларының ногаа, картофель болгаш сүт-биле хандырылгазы четпес, бо чылын ол продуктуларның кирип турары эвээжээн. Бо дугайында көдээ ажыл-агый продуктуларының будурулге болгаш белеткелдер министерствозунга (эш Соколовка) билдингир турда-ла шиитпирлиг хемчег албайн келген дээрзин эш Киселев демдеглээн.

Чөөн-Хемчик будурулге эргелелиниң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш кызымак ажылдаан түңнелинде продукция будүрүп үндүрери өскен, колхоз, совхозтарның көл фондуларын көвүдээн деп, ол эргелелдиң начальниги эш **А. К. Турген-оол** чугаалаан. Эки көргүзүглерни «Малчын», «Кара-Хөл» колхозтар, «Сүт-Хөл» совхоз чедип алган. Эдээн хөй малчыннар бедик түңнелдерни көргүскен.

Малдың уксаазын сайзырадыр соруулга-биле эргелел үрелел станциязын тургускаш, ажыл-агыйларның эдээн хөй инектерин эки уксаалыг бугалар үрези-биле тарын турар. Чөөн-Хемчиктиң «Большевик» колхозу тарын бөозадылганы эки чоруткаш, эки шынарлыг 90 бызааларны алган. Эргелел девискээринде 40 хире хойжу бригадаларны тургузуп, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары О. Лопсанчап, У. Кандан оларның дүжүлгазын нептередип турар. Эргелелдиң тускай эртемниглериниң күжү-биле семинарларны организастап, мурнакчыларның дүжүлге солчулгазын чорудуп турар. Хожуандгай ажыл-агыйларны көдүрер талазы-биле чогуур хемчегларни эргелел ап эгелээн.

Ынчалза-даа эргелел чогуур деңнелге чедир ажылдавайн турар дээрзин демдеглээш, эш Турген-оол мал өлүп эвээш ап турарын, көдээ ажыл-агыйның чамдык продуктуларын будүрерин күүсетпээнин, мал чемин белеткээриниң планы ыракта күүсеттинмээнинден кыштаглаашкынның ам безин бергедеп турарын чугаалаан. Тараа дүжүдүнүн кудулап турарын айыткаш, кол чылдаганы эргелел девискээринде 20 муң гектар суггаттыг черниң 7 муң гектарын ажыглавайн, суггаттыг черде чамдык тарааларны суггарбайн турарында, тус черниң болгаш минералдыг чемишчидилгелерни багай ажыглап турарында, тарылга шөлүнде куруг андарган черниң ам-даа хөйүнде деп санаан. Моон соңгаар суггаттыг черлер ажыглаар комплексилиг бригадаларны тургузары чугула деп ол демдеглээн.

Андарган черлерни ам-даа хөйнү планнап, мал ажылдакчыларыңа эвээш штат берип, мал кажааларының тудуун кызыгыш турары дээш Республиканы (даргазы эш Томилин) көдээ ажыл-агый продуктуларының будурулге болгаш белеткелдер министерствозун, күрүнеге садып алган малдарны багай ажаап, оларны согарын шын эвес организастап турары дээш эзт комбинадын оратор шыңгыы шугумчүлээн болгаш ол черлериниң ажылын эки удуртпайн турар дээш эштер А. Попов, Н. Конгар оларны база шугумчүлээн.

Колхозчуларның кызымак ажылдаанының түңнелинде көдээ ажылагый продуктуларын күрүнеге садар хүлээлгевисти бүрүн күүсеткенивисти конференцияга илеткээри өөрүнчүг-дүр деп, Таңды будурулге эргелелинин «Революцияның чалбыжы» колхозтун даргазы эш **Г. С. Гудков** бодунун саналын эгелээн. Ажыл-агыйны бүгү тала-биле өөренип көөр деп, эш Н. С. Хрущевтун сүмезин барымдаалааш, эрткен чылын тарылга шөлүн хынамчалыг көргенин ол чугаалаан. Бүгү шөлдүң 70 хуузунга кызыл-тас тараан, тарылганы эң эки сорттуг үрезинбиле эки хуусааларда чашкан болгаш чемишчидилгени эки чоруткан. Оон түңнелинде бо каан чылын безин гектардан ортумаа-биле 12,5 центнер дүжүттү ап, күрүнеге 5000 тонна тараа садар тургаш 7280 тоннаны саткан. Центнер тараанның боттүнези мурунда 7 рубль 10 көпеек турганындан, ам 1 рубль 40 көпеек чедир чиигээн. Тараа будүрерине чарыгдаан 1 рубльден 3 рубль 70 көпеек ажыкты алган, моон түңнелинде чүгле тарылгадан 11000 рубль орулганы колхоз алыр аргалыг болган. Артель оон-даа эки ажылдап болур, ында хойжу М. Монгалбин, агроном Чуева ышкаш эки кижилер хөй деп ол демдеглээн. Эш Гудков көдээге культура-амыдыралдың тудугларын чорударын экижидериниң чугуланын база демдеглээн.

Черниң хоорганданын үрелир чоруу айыылдыг апарган дээрзин оратор айыткаш, ацаа удур хемчег алырының улуу, хоорганданган черни «үндүр бижиир» деп айыылдыг сөс тыпты берген, бо талазы-биле эргелелдер болгаш министерство хемчег алза чогуурун ол айыткан. Чер ажылын химжидер талазы-биле ажыл-агыйларны специализастап, кадрларны белеткээри чугула. Ам республикада хөрүүн шинчилээр тускай лаборатория безин чок. Минералдыг чемишчидилгелерни болгаш химикаттарны ажыглаарының чугуласын айыткаш, ол ажыл-агыйга авиахимикаттарны ийи чыл улаштыр ажыглаан, 500 рубль чарыгдал үндүргеш, 67 муң рубль немелде дүжүт алганын эш Гудков чижекке көргүскен.

Бүгү-эвилелге онза чугула тудуг—«Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуунун ажылының дугайын ында партком секретары эш **В. Г. Коганнов** бодунун саналынга чугаалаан. Тудугжулар бо чылын ТЭЦ-ти, тудуг комбинадын ажыглалга киирип, даг дүгүнүң баштайгы үлетпүр продукциязын күрүнеге киирген, хөй санныг чурталга, эмнелге, школа бажыңнарын кылган. Ам үеде эң харыысалгалыг сорулганы—даг-дүгү арыглаар фабриканың баштайгы эдчээн хуусаазында дужаарын хандырар дээш ажылдап турар. Бо талазы-биле область организацияларының, бистің республиканың болгаш өске-даа черлериниң будурулгелериниң көргүскен дузазының, тудугла механизацияны кадбартканының ачызында чамдык ажылдар эки күүсеттинин турар.

Ынчалза-даа бергелер тыптын кээп, чамдык ажылдар графиктен озалдап турар деп эш Коганков чугаалаан. Бо дээрге партком болгаш тудуг эргелели бодунун ажылын ам-даа эде организастап шыдаваанын, социалистиг чарышты, оон дээди хевири коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни багай организастап турарын херечилеп турар.

Тудуг ажылдарының он айлар планы 83 хуу күүсеттинген. Бо болза күш-ажылдың организастаашкынының багайындан, партком болгаш тудуг эргелели олче кошкак кичээнгей салын турарындан болдунганын оратор чугаалаан. Оон ангыла тудуг эргелелинде экономика айтырыы чедир шиитпирлеттинмээнинден эргелел аппарадынга хөй артык чарыгдал үнүп турар. Тудуг эргелелиниң бодунун материал белеткээр баазазы чок. «Тыва тудуг» трези, дузалаар будурулгелер комбинады тудуг материалдары-биле чедир хандырбайн турар. Ажылчыннарның амыдырал, культура хандырылгазын экижидери улуг рольдуг. Совнархоз, «Тыва тудуг» трези, областың культура-чырыдышкын министерстволары, коммунал албан черлери бо талазы-биле багай сагыш салып турар, оон удуртукчулары Ак-Довуракка безин, барбайн турар. Бо айтырыглар талазы-биле дузалаарын обкомунуң чаа составындан эш Коганков дилээн. Комбинаттың бирги эдчээн хуусаазында дужаар дээш ак-довуракчылар чүткүлдүг ажылдаарын конференцияга ол бүзүреткен.

Партия-күрүне контролюнуң улуг ужур-дузазын демдеглевишаан, планныг онаалдаларның күүседезин, ажыл-агыйга камналгалыг чорукту хынап, бюрократтарга, чиженнерге удур демисел талазы-биле СЭКП обкомунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң партия-күрүне контролюнуң комитеди, хөй-ниитиниң киржилгезиби-биле чамдык ажылдарны кылган дээрзин эш **М. К. Шыырап** бодунуң саналынга чугаалаан. Ынчалза-даа эдээн хөй постулар болгаш дузалаар бөлүктер ТК-ның ноябрь Пленумунуң негелдезинге чедир ажылдавайн турар. Оларда киржип турарларның саны болгаш черле комитетке дузалаар бөлүктер эвээш.

Партия-күрүне контролюнуң комитеттери, постулар болгаш дузалаар бөлүктер ам-даа өзулуг организакчы күш болун шыдавайн турар. Партия-күрүне контролюнуң комитеттери, оон постулары болгаш ацаа дузалаар бөлүктер партийжи органнар болгай. Ноябрь Пленуму болгандан бээр эдээн-тр уе эрткен хиреде-ле Таңды, Тожу парткомнардан өске парткомнар бо айтырыгны бюроларына чугаалажып, парторганизациялардан айтырыын көрбээн. «Тес-Хем» совхозта комитетке дузалаар бөлүк ажылдавайн турда, ында партком секретары эш Ламажап чогуур хемчег албайн турар болгаш Тес-Хем парткому оон база негевээн. Мындыг чоруктарны эдер херек.

Чаа органнарның ажылында бергелер хөй, оон ужур-дузалыг, хүлээлгезин чон ам-даа чедир билип албаан. Ынчангаш парторганизациялардың дузазы кончуг чугула. Чамдык ажылдакчылар партия-күрүне контролюн анаа-ла хынакчылар, истекчилер болдуруп алыр күзел илередип турар. Чижээ, күрбанкының республика конторазы эш Калюжныйның ат салганы, 63 организациялар тудутнуң сан-хөө чурумун үрээн дугайында хомудал-бижикти партия-күрүне контроль комитединче чоруткаш, ону хынап, хемчег алырын негээн. Оон соонда ол хомудал-бижик канчанган, кандыг хемчег алдынган деп айтырыг келген. «Сельхозтехниканың» республика каттыжышкынының начальниги эш Абрамов бодунун-на эргезинде ажылдакчызынга хомудал киирип келгеш, сөөлүнде кандыг хемчег алганын дыннадыңар деп телефоннан келген. Ол ыңдыг арга-биле бодунун ажылдакчызын боду хомудатпайн, хемчег алдырыксаан боор. Чамдык удуртукчулар ак-сеткилдиг эвес кижилерни контроль органнарындан камгалаар сагыш база бар. Тожу райпозунун кол бухгалтерин контроль комитеди ажылындан чайладып кааргa, республиканың кол бухгалтери эш Сахаров: «Сен бисте бадыладыг кижи сен» дээш катап ажылдадып турган.

Контрольдун чаа органнары күштү массалардан ап турар. Солуннар бо органга багай эвес дузалап турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

ЧУРУНТА: партияның XI область конференциязының делегаттары (солагай таладан) — бирги одуругда — «Кызыл-тудуг» трестиң дашчызы Е. Картына, Барыын-Хемчик районда «Кара-Хөл» колхозтуң хойжузу Х. Сугерек, «Улуг-Хая» совхозта саанчы Б. Тюлюш, «Тес-Хем» совхозтуң хойжузу Ш. Намзырай; ийиги одуругда — «Найырал» совхозтуң хойжузу М. Кенден, Бии-Хемде «Искра» колхозтуң саанчызы С. Бичии-Уруг, Таңды районда «Совет Россия» колхозтуң бызаа ажаанчызы К. Ууремчи, Чеен-Хемчик районда Ленин аттыг колхозтуң комбайнери Б. Ондар.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДАН МЕДЕЭ

Чедиишкиннер болгаш четпестер

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эдчээнинің тудуунда төөдүрериниң графигин өзугаар ажыглалга киирер комплексиниң ол-бо белдирлерин азы объектилерин эптештирип ажылдадырынга азы техниктиг комиссияга дужаары хүн бүрүде болун турар үе апарган.

Ак-Довуракты тудугжуларынга партияның XI область конференциязы ажыттынган хүн онза өөрүнчүг болган. Олар «Тыва даг-дүгү» комбинаттың электростанциязының бирги котелу-биле деңге ажылдаар ийиги котелду ажыглалга киргениниң дугайын конференцияның делегаттарынга рапорттааннар. Чылыдылга-биле ажылдаар электростанциязының ийиги турбиназы үлетпүр тогу бээринге белен апарган. Ол болза электростанцияның ажылдакчыларының болгаш ажыглалга киирикчилериниң коллективиниң, «Востокэнергомонтаж» организациязының күш-ажылчы улуг тиилелгези болган.

Тываның коммунистериниң конференциязына база бир күш-ажылчы белек болза «Сибирьтехмонтажтың» коллективи даг-дүгү арыглаар фабриканың кол корпузунуң эң сөөлгү 18.00 болгаш 21.60 демдеглелдеринге үлетпүр дериг-херекселдерин эптештирип ажылдадырынга дужааганы болган.

Ол күш-ажылчы чедиишкиннер бистің республиканың даг руда будурулгезиниң баштайгызын тудуп үндүрүп турар тудугжуларның болгаш монтажчыларның күш-ажылчы идепкейин бедиткен. Ажыглалга киирер комплексиниң бир кол объектизи болур администрация-хандырылга комбинадын эптеп тургузарынга Иван Фроловтуң удуртканы штукатуржулар бригадазы, Иван Суставовтуң удуртканы комплексилиг бригаданың кежигүннери сорук кирген ажылдап турарлар. Доозун арыглаар корпуста электри шүүрлер кырын бетоннап турар Күжүгет Калдар-оолдуң бетончулары олардан база хожудавайн турар. А. Мерзляковтуң удуртканы «Востоксантехмонтажтың» монтажчылар бригадазы кол корпустуң 14.40 демдеглелинде доозунналган агаарны арыглаар системаны монтажтаарын хуусаазында доозар дээш оралдажып турарлар.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эдчээнинің ажыглалга киирер комплексизинде өске хөй-хөй коллективтер база күжениишкиниг ажылдап турарлар. Ындыгда болза ол ниити идепкейниг болгаш көдүрүүшкүнүң холегезинде дыка улуг четпестер бар бооп турары хомуданчыг. Кончуг дүвүренчиг байдал фабриканың автоматтыг тургузуун монтажтаарын саададып турар «Сибирьмонтажавтоматика» коллективинде (эргелелдиң начальниги эш Дьяченко) болуп турар. Электри дамчыдылгазының системазын агрегаттарны тус-тузу-биле ажылдадып киирерине тааарышпас кылдыр тургускан. Ынчангаш «Сибирьмонтажавтоматика» график өзугаар декабрьниң 10-га чедир доозар ужурлуг бодунуң ажылын доозпаанда электриктер-эптекчилер дериг-херекселдерни шенеп көрүп, шимчедир арга чок болуп турар. Ажыглалга киирер комплексиниң удуртулгазы графикти үрезес дээш «Сибирьмонтажавтоматика» участогунуң мастери эш Широкопоястан Красноярскиден тускай эртемниглерни немей келдирерин дилээн. Ындыг-даа болза ол дилег күүсеттинмээн. Эш Широкопояс бар күш-биле кылыптар бис деп турар. Арткан ажылдарның хемчээлин барымдаалааш алырга, ындыг менээргенир чорук графикти үзүп, эптештирилге ажылдарын эгелээрин дыка саададыптар хире болуп турар.

Үүрмектеп-сортировкалаар комплексини тургузарының талазыбиле ажылды керээ өзугаар ажылдап турар «Сибирьстальконструкция» организациязы (участоктуң улуг прорабы эш Редько) үзүп турар. Үүрмектеп шишкинр белдирни декабрьниң 1-де монтажтаарынга дужаар ужурлуг турган. Ындыг-даа болза ында кылыр ажылдарның үгле улуг кезин кылдынган. Ол чорук тудугжуларның ажылын саададып турар. Олар декабрьниң 10-да дужаар хуусаалыг белдирлерге тудуштурар галерейлерни кылыр ажылче эгелеп кирбээн.

«Сибирьстальконструкция» коллективи доозун арыглаар корпуста электри шүүрлериниң шатразын мынчага чедир эптеп кирбээн. Бүгү металл конструкцияларны тудуг шөлүнге шагда-ла эккеп каан турда-ла ону кылбааны элдептиг бооп турар. Шатраны монтажтап тургузарын саадалыры «Тыва даг-дүгү тудугунуң» тудугжуларының болгаш «Сибирьтехмонтажтың» монтажчыларының калбак фронт-биле ажылдаарын шаптыктап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эдчээнинің ажыглалга киирер комплексизинде «Сибирьстальконструкцияның» эргелелиниң начальниги эш Балашов чедип келген. Участокту улуг хожудаашкындан үндүрер дээш, каттышкан тудуг организацияларының кылза чогуур ажылын график үспейн доозарынга бергедээшкиннер таварыштырбас дээш ол эргежок чугула хемчегларни алыр ужурлуг.

Электростанциязының чылыг дамчыдылга шугумунда ажылды дүргеп доозар талазы-биле керээ өзугаар ажылдап турар «Сибирьтеплоизоляция» организациязының (участок начальниги эш Беркалов) үлетпүр базазының коллективи идепкейлиг ажылдавайн турар. 700 хире метр хемчеглиг участокту ай ажыг изоластап турар. Ындыг харыысалга чок чорукка моон соңгаар шыдажыр ортажок.

Тудуг-монтаж ажылдарын доозарының хуусаазы чоокшулап келген. Фабриканы ажыглалга киирериниг чедир 25 хүн арткан. Ону кончуг күжениишкиниг ажыглаар херек.

ПАРТИЯНЫҢ XI ТЫВА ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

СЭКП обкомунуң отчёдунуң талазы-биле саналдар

(Төнчүзү.)

апарган. Оон-биле кады контроль органнарынга партийжи удуртулганы эжижидери эн чугула деп, оратор демдеглээн.

СЭКП Таңды парткомунуң секретары эш **М. М. Сухачев** бодунуң саналынга конференция республиканың партия организациязының ажылын түңнеп турар деп демдеглээш, Таңды районнуң чедип алган түңнелдерин допчу чугаалаан. Республикада көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң хожудап турарын айыткаш, ам үеде 100 гектар тарылга шөлүнге онаштыр 8,4 центнер, 100 гектар ажыглалдыг черге, 1,6 центнер эт бүдүрүп, түүтү болгаш дуктү база-ла дыка эвээш бүдүрүп турарын чижек кылдыр көргүскен. Бо дээрге парткомнарның, эргеледдериниң болгаш министерствоның четпес ажылдаанының түңнели деп чугаалаан. Кадрларны, ылаңгыя ортумак звено кадрларын шилип алыры, өөредири багай тургустунган. Чижээ, Таңды районнуң бригада, фермаларында чангыс-даа дээди эртемниг кижи чок. Ортумак звено кадрларын белеткээрин министерство организастаар ужурлуг.

Көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу, ылаңгыя эш Достак-оол мурнакчы дуржулга нептередирин багай чорудуп, эртемге үндезилээн сүмелерни министерство-даа, дуржулга станциязы-даа ажылдап кылбайын турарындан, ол чугула үүл амга чедир чок.

Чаа хевир-биле чыл ажыр ажылдап турар болзувусса-даа, парткомнар, эргелелдер чогуур туружувусту ам-даа четче эзлеп албаан бис. Парткомнар эргелелдер кылыр ужурлуг чамдык үүлдерни кылып, а эргелелдер чамдык ажыл-агыйларга орта четпейн турар. Бо талазы-биле обком, оон бюрозу, аппарады улуг роль ойнаар ужурлуг тургаш-ла, парткомнарның ажылынын дуржулгазын түңнеп, нептеретпейн турар. Обкомнуң бюрозунуң практиказын көөрге, өйүн эртпир хөй ажыл-агый айтырыглары чугаалажып, партия ажылының дуржулгазын эвээш нептередип турар. Обкомнуң бюро кежигүннери, килдис эргелекчилери колдуунда-ла биске дузалаар, бисти өөредир дээш эвес, а кандыг-бир хемчеглер боттандырарда барып турар деп, эш Сухачев шыңгыы шүгүмчүлээн.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар министерствоның министри эш **О. Т. Алдын-оол** аныяктарның болгаш уругларның кижизидилгезинге доктаап чугаалаан. Чамдык уруглар школадан дашкаар артып каап турарындан, шын эвес орукче кирип, кем-херек үүлгедир чоруккa чедип турар. Чамдык ада-иелер уругларының кижизидилгезин херекке албайын турарын айытканш, аңаа чижек кылдыр садыг министри эш Арланмайны болгаш өскелерни-даа адаан. Чамдык башкылар уруглар кижизидеринге төлеп чок болуп турда-ла, чырыдыышкын министри эш Болдур-оол чамдык ындыг кижилерни өске черлерге харын-даа депшиди сайгарып турар. Уругларның кем-херек үүлгедир чоруу-биле демиселче СЭКП обкомунуң секретары эш Шойгу, килдис эргелекчизи эш Аранчын олар кошкак кичээнгей салып турар деп эш Алдын-оол шүгүмчүлээн. Оон ынай ол тараа камгалалын эжижидериниң чугулазын демдеглээн.

СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле кылдынган ажылдар бар-даа болза, ТК-ның амгы неделдезин барымдаалаарга, көдээ ажыл-агыйны районда четпес чорудуп, партийжи политиктиг ажылды кошкак тургускан бис, моон ужурунда планныг ажылдар четче күүсеттинмейн турар деп, СЭКП Улуг-Хем парткомунуң секретары эш **С. С. Чакар** бодунуң саналын эгелээн. Районда хожудангай колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын көдүрер талазы-биле хемчеглерни эш Н. С. Хрущевтуң ТК-ның Президиумунга бижиин танышкан соонда, боттандырып эгелээн.

Көдээ ажыл-агый районда ниитизи-биле өзүп туражок, продукту бүдүрери ам-даа эвээш болуп, дүжүт кудулап турар. Моон бир чылдагааны часкы тарылганы удур аңдарган черге ам-даа хөй чорудуп турарында. Бо чылын 42 муң гектар черни чайын болгаш күзүн белеткээн, «Найырал» совхоз, «Чодураа» колхоз бо талазы-биле эки түңнелдерлиг болган. Суттаттыг черлериниң ажыглаттынын турары кончуг багай, ылаңгыя Терезин болгаш Аймырлыг бугалары четче ажыглаттынмайн турар. Бо бугаларда мурнунда-ла чедир кылдынмаан болгаш шын эвес кылган үүлдерни эде кылырын республиканың суг ажыл-агый чери (эш Петенев) багай шиитпирлеп турар.

Көдээ ажыл-агыйны, ылаңгыя мал ажылында хөй күш үнер ажылдарны механизастаары ниитизи-биле дыка хожудап турар. А көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу дээрге, шыырак инженерлер колхозтар, совхозтарга баргаш, ажыл-биле чаа таныжып чорда-ла, «Сельхозтехниканың» район салбырларынче чорудуп турары шын эвес деп оратор шүгүмчүлээн.

Республиканың чамдык организацияларының канцеляр-бюрократсыг чоруун маңаа ыыттавайн эрттирип болбас дээрзин айыткаш, эш Чакар, эзт комбинадының районнарда организациялары хуу кижилер ышкаш, эзт, кижи бээр болза малды хүлээп ап, а бербес болза хүлээп албайн турарын, Шагаан-Арыгда сүт хүлээп алыр чер сүттүң үскүрүн кудуладып, 56 тонна сүттү самчыгдаанын чугаалаан. Министерство боду ону хынаан болгаш эштер Попов, Конгар олар билип турза-даа бо талазы-биле амга чедир хемчег алдынмаан.

Чөөн-Хемчик парткомунуң секретары эш **Д. Б. Ондар.** СЭКП-ниң XXII съездизинин, ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин күүседир дээш районда кылдынган ажылдарны чугаалаан. Районнуң партия организациялары кол кичээнгейни организастыг болгаш идеологтуг ажылче угландырып, даандырган ажыл херек дээш парторганизацияларның, коммунистериниң харыысалгазын бедиткен. Боттуг хемчеглерни чорудуп, 100 коммунистерни бүдүрүлгеже чорудуп, фермаларга, бригадаларга 20 партия бөлүктерин тургускан, бригадалар, фермалар төптерин тудуп кылган.

Районда көдээ ажыл-агый билиглериниң университедин, колхозтарда болгаш совхозтарда экономиктиг, агротехниктиг, зооветеринария болгаш механизатор өөредилгезин организастаан. Бо хемчеглерни боттандырган түңнелинде продукт бүдүрери көвүдеп, малдың баш саны өскен. Көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле чыл планын күүсеткенин район дүүн илеткээн. Хөмүр даш разрези, үлетпүр комбинады, он айларның планын эки күүсеткен.

Ынчалза-даа ажыл-агыйда четпестер ам-даа хөй. Бо чылын тараа культураларының дүжүду ортумаа-биле гектардан үүгле 4,5 центнер, картофель болгаш кукуруза дүжүду кончуг чавыс болган. Ол дээрге суггаттыг черлерни четче ажыглаваанының, тус черниң болгаш минералдыг чемишчидилгелерни багай ажыглаанының түңнели болган. Ол ышкаш районда чүртталарга тудуунуң планы күүсеттинмээн.

Республиканың чамдык организацияларының районнарга багай дузалап турарын шүгүмчүлээш, эш Ондар. оон чижээнге коммунал ажыл-агый министерствозунуң ,автотрестиң райүлетпүр комбинадынга, Чадаана АТК-зынга четпес дузалап турарын айыткан.

Көдээ ажыл-агыйны көдүрер талазы-биле партияның ап чоруткан хемчеглеринге даянгаш, каа-хемчилер дук, сүт бүдүрериниң планын эрте күүсеткеш, пландан ажыр 900 центнер сүттү немей дужаарын хүлээнген, чамдык бүдүрүлгелер база эки ажылдап турарын Каа-Хем парткомунуң секретары эш **Н. П. Федоров** чугаалаан. Ажыл-агыйларның экономиказын көдүрер талазы-биле хемчеглерни партком ажылдап кылган. Келир чылдың тарылгазынга эрткен чылдан хөй чер белеткеттинген, үрезин четчир кылдыр урдунган.

Моон-биле чергелештир көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрүп турарының деңнели районда ам-даа дыка чавыс. Бо чылын мал чеми белеткээриниң планын безин күүсеткээн. Моон ужурунда мал чемин кырзаныр ужурлуг болган, ол чорук продукт бүдүрериниң салдарлыг апаары чугаажок.

Малчыннарның культура-амыдыралын бедидер дугайында СЭКП обкомунуң V пленумунуң шиитпирин күүседир дээш эзлээн ажылдар кылдынган. Ынчалзажок мал кыштагладыышкынының байдалы чамдык черлерде бергедеп, ылаңгыя «Совет Тыва» колхозта мал өлүп турар апарган. Көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу ажыл-агыйларга багай дузалап турар. «Совет Тыва» колхоз министерствоның чоогунда тура-ла экономика талазы-биле хөй чылдарда хожудап турда, аңаа безин дузалаваан. Министерствоның ажылының стили канцеляржи хевээр болуп, айтыышкын бижик үндүреринне көвүдедип турары хевээр. Оон ынай эш Федоров районда идеологтуг ажылдың байдалын чугаалаан.

СЭКП-ниң Тес-Хем парткомунуң секретары эш **М. С. Кызыл-оол** сөс алган. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң соонда районнуң партия организациязы массаның ортузунга организастыг болгаш масса-политиктиг ажылдарны эзлээн күштелдирген. Оон түңнелинде районда мал ажылының продуктуларын бүдүрери чыл бүрү өзүп турар. Бо чылын район күрүнеге эзт садарының чыл планын ноябрьда 107,2 хуу, дукту — 107,4 хуу, түүтү—107,0 хуу күүсеткен деп, оратор чугаалаан, районнуң мал ажылында улуг четпестерге доктаган.

Ажаалда, чемгерилгенин багайындан малдың хорамчазы улуг. Бо чылдың он айларында районнуң ажыл-агыйларынга муң-муң баш мал өлген. Ленин аттыг, «Чаа орук» колхозтарга малдың баш саны 1962 чылдагызындан безин кудулай берген. Малдың кызыраашкыны көвүдеп турарының чылдагаанындан бо чылын район төрүүр чүс баш малга онаштыр үүгле 80 бызаа, 73 хураган алган. Районда чер ажылы сайыравайн, эң чавыс дужүттү ап, мал ажылынга быжыг чем-суурну тургузар айтырыг шиитпирлеттинмейн турар.

СЭКП обкомунуң көдээ ажыл-агый килдизи база көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу, оон тускай эртемниглери районга барып боттуг дуза чедирбейн, колдуунда телефоннаарынга, саазын-бижик чорударынга өйлежип турар. Оон ынай республиканың суг ажыл-агый килдизиниң (эш Петенөвтүң) Тес-Хем районга каскан хөй кудуктары ажылдавайн турар деп, эш Кызыл-оол шүгүмчүлээн.

Коммунистиг партияның, Совет чазактың сагыш салыышкынының ачызында культура болзан уран чүүл талазы-биле көскү чедиишкиннерни, 1963 чылда ап чоруттунган чамдык хемчеглерни республиканың культура министри эш **М. С. Хомушку** саналынга демдеглээш, эки ажылдыг культура одагларын болгаш багай ажылдап турар черлерни чугаалаан.

Чөөн-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң баштаар черн, оон даргазы эш Куулар Шулуу культураның болгаш уран чүүлдүң ажылынче улуг сагыш салып, акша-хөрөнгини харамнаныйн турарындан ында клубтуң ажылы хөй-ниитиниң эгелээшкини-биле үлегерлиг чоруп, гнзы-бүрү бөлгүмнер, агитбригада ажылдап турар. Ол ышкаш Барыын-Хемчиктиң «Мурнакчы», Өвүрнүң «Кызыл тук» колхозтарында, Улуг-Хемниң Ийи-Талда клубтар базз багай эвес ажылдап турар. Оон-биле кады чамдык культура одаглары кышка белеткенмээн болгаш ам ажылдавайн турар. Чижээ, «Тээли» совхозта клубтуң одаар ыяжы чок, «Сүт-Хөл» совхозта культура бажыны септеттинмээн, Чөөн-Хемчик районнуң Баян-Талада клуб ажылдавайн турар.

— Бистиң республикада библиотека чок булуңну кижи тыппас. Бистиң чүртүвүстүң болгаш харыы даштыкының-даа ном чогаалдарын чон библиотекалардан ап номчуп турар. Республикада библиотекаларның ном фондузу 1,5 миллион кезек чедип, азы бир кижиге 7 хире ном онаажып турар — деп, эш Хомушку чугаалаан, мындыг чижекти көргүскен: Таңды районнуң Балгазында библиотеканың, оон эргелекчизи эш Е. Егорова, ном фондузу 6800 кезек четкен. Колхозтуң 306 өрегелеринден 252 кижи оон номчукчулары болуп турар. Ынчалза-даа Тес-Хемниң Берт-Дагда, Бии-Хемниң Тарлагда, Чөөн-Хемчиктиң Баян-Талада болгаш өске-даа черлерде библиотекаларның ажылы чоннуң негелдезин хандырбайн турар.

Клубтарның, библиотекаларның ажылын партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары холга алыр болза чогуур.

Дараазында Барыын-Хемчик райкүүскомнуң даргазы эш **О. Б. Биче** санал берген. Районнуң партия организациязы, бүгү ажылчы чону чеди чылдың бешки чылының онаалдаларын күүседир талазы-биле чамдык түңнелдерни чедип алган. Малдың баш саны эрткен чылгызындан өскен. Район ноябрь 20-де күрүнеге сүт садарының чыл планын 103,7 хуу күүсеткен болгаш чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 100 тонна сүттү садарының аргазы бар. Эзт садарының планы база күүсеттинген, ам 50 тоннаны немей садар. Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле «Малчын», «Кара-Хөл», «Мурнакчы» колхозтарның ажыл-ишчилери эрестиг ажылдаанар.

Бо чылын район күрүнеге тараа садар планын ыракта чедир күүсеттнээн. Агротехниктиг хемчеглерни багай чорудуп, ылаңгыя суггарылганы ажыглавайн турарындан гектардан ортумак дүжүт үүгле 3—4 центнер болганын эш Биче миннин чугаалааш, СЭКП обкомунуң көдээ ажыл-агый килдизи республиканың суг ажыл-агый килдизиниң ажылын эки удуртур болза чогуур деп санаалаан. Барлыктың суггарылга системазын каш чыл дургузунда тудуп келзе-даа, эки түңнел чедип алдынмаан. Чер-черде казып турар кудуктарның чамдыызы ажыглалга кирбээн.

Ак-Довуракта улуг бүдүрүлгениң чүрттакчыларын район сүт-биле хаптырар болганда, «Барлык» совхозту моон соңгаар сүт угланыышкынныг ажыл-агый кылдыр эде организастарын база ногаа болгаш картофель-биле ол бүдүрүлгени хандырарын барымдаалааш, бо культураларны өстүреринге хөрүн байдалдары таарыжыр Аянгаты салбырны ногаа угланыышкынныг кылдыр тургузарын өөренип көрзе чогуур. Оон ынай Чаданада тарыш боозадылга станциязы хөй малдыг Барыын-Хемчик районга дуза чедирип шыдавайн турар болганда, ол станцияның мал тарын боозадыр салбырын бо районга тургусса чогуур деп, эш Биче саналаан.

Районда садыг болгаш коммунал ажыл-агыйы канчаар чоруп турарын республиканың садыг министри эш Арланмай, республиканың потребсоюзтуң баштаар черинин даргазы эш Будегечиев, коммунал ажыл-агый министри эш Еремеев олар бо чылын чангыс-даа барып соңуурган көрбээннер деп, ол шүгүмчүлээн.

— 1961 чылда үш колхозтарның баазазынга бистин. «Тээли» совхоз тургустунган. Ам Хемчиктиң бажында күрүнениң улуг ажыл-агыйы болуп турар-дыр — деп, ол совхозта партком секретары эш **С. Д. Иргит** саналын эгелээн. Малчыннарның чүрттаалга-амыдыралын экижидер сорулга-биле совхоз бо чылын ийи-ийи аал ишти чүрттаар 11 бажыңны туткан. Малчыннарның амыдырал чугаалааш, маңаа чер-чер Советтериниң, хөрээженнер чөвүлелдериниң, төрелдер комитеттериниң ролүн бедидериниң чугулазын айыткан.

Партия комитеттери, ылаңгыя Бии-Хем, Таңды, чер-чер Советтерин кошкак удуртуп турар. Мангысталчак, чиижең болгаш төтчеглекчи кижилерге удур, социалистиг хоойлуну сагыыры дээш демиселди күштелдирери эргежок чугула. Ол ышкаш кижилериң күш-ажылга, бистин кайгамчыктыг ажыл-ишчилеривистиң үлегер-чижээнге кижизидер ажылче онза кичээнгейни салыр. Суур, коллектив бүрүзүнге, ажылчы чоннарның бажың бүрүзүнге масса-политиктиг ажылдың деңнелин бедитсе чогуур. Ынчаарда коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгалары дүрген болгаш эки шиитпирлеттинер ужурлуг.

Бүгү совет улус коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар дээш улуг күүсеннишкин-биле ажылдап турар деп, тыва даг-руда комбинадының директору эш **Г. В. Туровец** саналынга чугаалаан. Красноярск совнархозка хамааржып турар Тываның бүдүрүлгелериниң бүгү коллективтери эрткен он айларның онаалгаларын күүседип шыдаан. Чыл эгезинден бээр олар пландан ажыр 544 муң рубльдиң продукциязын ажылдап үндүрген, эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 12,6 хуу өскен, чаартыкчы саналдарны киирип ажыглаанының күсели-биле 250 муң рубль алдынган, ниити болгаш бараанныг продукцияны бээри дыка көвүдээн.

Республикада ийи даг-руда комбинаттарын тудуп турар, оларның бираззи—Ак-Довуракта даг-дугу комбинат удавас ажыглалга кирер. Хову-Аксында кобальты комбинадының тудуу улам бедип олурар. Ында чүрттаалга бажыңнарын, эмнелгени болгаш өске-даа тудугларны ажыглалга киирери-биле белеткеп турар. Эрткен чоокку хүннерде Кызылдың тудугжулары улуг тиилелгени чедип ап, эзт комбинадын туткаш, дерип дооскан.

Тываның индустриализациязы бүзүрелдиг темп-биле чоруп орары ол-дур. Ынчалза-даа бисте доозулбайн турар тудугнуң хемчээли улуг болуп артпышаан турары четпес деп, оратор чугаалаан.

Дараазында чылдарда республиканың үлетпүрү амгызындан артык шапкын хөгжүүр апаар. Улуг-улуг үлетпүр черлери тургустунар. Даг-дугу комбинаттың бирги эзлчээн ажыглалга киирген соонда, ийиги эзлчегниң — улам күштүг фабриканың тудуун саадал чок эгелээр херек. Ону 1965 чылдың ийиги чартыында ажыглалга киирерин көрүп турар. Ол ышкаш өске-даа черлерге улуг тудуглар кылдынар.

«Тыва тудуг» трезиниң эргелекчизи эш **И. П. Безматерных** бодунуң саналынын эгезинде республиканың чоокта чаа тургустунган ол улуг тудуг организациязының чедип алган чамдык эки ажылдарының дугайын чугаалаан. Бо чылдың он айларында трест ниитизи-биле 27 муң дөрбелчин метр чүрттаалга шөлүн ажыглалга киирген, оон иштинде Кызыл хоорайның чүрттакчыларынга 9 муң ажыг дөрбелчин метр чүрттаалга шөлүн дужааган. Оон-биле чергелештир трест бүдүрүлгениң база культура-амыдыралдың хөй-хөй объектилерин туткан болгаш ажыглалга киирген. Оларның иштинде Ак-Довуракта одалга-биле ажылдаар, 2500 киловатт күүлүг электростанциязы, Тывада баштайгы сайзырангай дерилгелиг эзт комбинады, кислород станциязы, Кызылдың башкы институдунуң бажыңы болгаш өске-даа чугула объектилер бар. Ак-Довуракта электростанцияның 2500 киловатт күүлүг ийиги турбинаазы ажылдап эгелээринге белен болган.

Трестиң тудугжуларының өмүнээзинден эш Безматерных бо чылын планда көрдүнген бүгү 36 муң дөрбелчин метр чүрттаалга шөлүн ажыглалга киирип шыдаар дээрзин оратор чугаалаан. Ылаңгыя бо чылдың тос айларында тудуг-монтаж ажылдарының болгаш бот-үнени чиигедириниң планы күүсеттинмээн. «Тыва даг-дугу» тудуг эргелели-биле «Кызыл тудуг» тудуг эргелели карылгалыг ажылдап турар. Кылдынган объектилерде чедир кылдынмаан ажылдар болганчок-ла таваржып турар.

Тудуг-монтаж ажылдарының багай шынары бистин ажылывыста улуг четпестериниң бираззи болуп турар деп, эш Безматерных чугаалаан. Ол четпестериниң кол чылдагааны болза трестиң удуртукчуларындан эгелээш, тус-тус тудугларның эргелелдериниң удуртукчуларынга, инженерлеринге чедир ажылга харыысалга чок чорукту болдуруп келгенинде болур. Бирги чергенин чугула сорулгазы болза айыткан четпестерни дүрген узуткаары болур. Оларны узуткап болурунуң аргалары бар болгаш узуткаар бис деп, «Тыва тудуг» трезиниң эргелекчизи бүзүреткен.

Тудугга чаа аргаларны нептередир талазы-биле трестиң шугуму-биле чамдык ажылдарны кылып эгелээн.

Тудугнуң индустриалдыг аргазынче дидим шилчиирин боттандырар, оон кадрларын белеткээрин шиитпирлээр талазы-биле чүүү кылза чогуурул дээр дугайты бодунуң бодалын эш Безматерных чугаалаан. Республикада тудугнуң кадрларын еске областардан келдирип турар практикадан чайлаар үе келген деп ол санап турар. Ол чорук хөй түңнүг каражаны болдуруп турар. Ынчангаш тудуг талазы-биле хөй талалыг мергежилдиг кадрларны республикага белеткээр өөредилге черин ажыдары онза негеттиниң турар.

Амгы үеде тудугга хереглеттинер материалдарны болгаш детальдарны нургулайында Красноярск крайдан эккеп турар. Ол байдалдан үнериниң карачаңгыс оруу болза Тывага күчүлүг индустриалдыг тудуг баазазын тургузары болур. Ол айтырыгны ССРЭ-ниң Күртудуу мынчага чедир шиитпирдевейн келген болгаш аныяк республикага тудуг херээн хөгжүдеринге шаптыктыг бюрократсыг байдалды көргүзүп, харын бо талазы-биле аазаашкынындан ам ойталап турар апарган.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездизинге күш-ажылчы чаа чедиишкиннер-биле ужуражыр дээш бистиң республиканың үлетпүрүнүң, транспортунуң болгаш көдээ ажыл-агыйының хөй-хөй коллективтеринге социалистиг чарыштыг калбарткан. Чарыштың киржикчилери боттарының сөзүнге эз боop шыдаан. Бо дугайын профэвилелдериниң область чөвүлелиниң даргазы **Т. Ч. Норбу** чугаалаан. Бо херекке профэвилел организациялары идепкейлиг киришкен болгаш партия организацияларының удуртулгазы-биле социалистиг чарыштың организастаарынын, мурнакчы дуржулганы нептередириниң эки организакчылары болганын көргүскен.

Кайда-ла партия организациязы профэвилел комитединге хүн бүрү дузалап, чарышты организастаарынга, чаа депшилгелиг үүлдерни деткириниге болгаш нептередиринге, полит-массалыг ажылды организастаарынга дузалап турар болдур, ол коллектив күш-ажылчы чаа чедиишкиннерни чедип ап турар. Кызылдың электростанциязын оратор чижекке көргүскен. Ук коллектив ВЦСПС-тиң XIII съездизинге күш-ажылчы чедиишкиннер-биле ужуражыр дээш калбарган чарыштың эгелекчизи болган. Кызылдың электрижилери коммунистиг күш-ажылдың коллективинин адын чедип алыр дээш демисежип турар. Электростанция чыл планын 10 айлар иштинде күүсеткеш, чүрттүн хөй-хөй мурнакчы коллективтери-биле кады ол дугайын ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездизинге рапорттаан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планы күүсеттинген. Коллектив кежигүннериниң 90 хуузу өөредилгениң янзы-бүрү хевирлеринде хаара тутунган. Ында экономиктиг анализтиң бюрозу, доктаамал ажылдаар бүдүрүлге чөвүлел хуралы ажылдап турар болгаш ажылдың өске-даа чаа хевирлерин нептередип турар. 50 хире чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге нептереткен болгаш 17 муң рубль түңнүг камналганы алган. Ынчалзажок бо эки коллективте четпестер чок дээни ол эвес-тир дээрзин эш Норбу сагындырган. Ол ышкаш өске-даа чамдык профэвилел организацияларының ажылында чаа үүлдерни ол чугаалаан.

Оратор оон ынай көдээ ажыл-агыйда таарымчалыг эвес байдалдың бир чылдагааны бүдүрүлгени организастаарынга колхозтарда болгаш совхозтарда көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери-биле ажылдың четпезинде болуп турар деп чугаалаан. Оон ужурундан олар бүдүрүлгениң организакчызы болур ролүн чедип албайн турар. Чижээ, «Межегей» совхоз 100 хойга онаштыр доңгүп-ле 22 хураган алган. Ол дээрге тарын боозадылганы организаставайн келгениниң түңнели болур. Совхозта механиктиг саалданы барык соксаткан. Тускай эртемниглериниң ролүн көдүрер талазы-биле колхоз-совхоз бүдүрүлгезинин Таңды эргелели-даа, көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткел министерствозу-даа тодаргай хемчеглерни албайн турар. Ол ышкаш эзт бүдүрерин көвүдериниге тускай эртемниглериниң ролүн бедидериниче угланган хемчеглерни алыры негеттиниң турар.

Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң сорулгазы багай шиитпирлеттиниң турар, ол херекке байдалдың эжижиири үүгле мергежилдиг кадрларны белеткээриниден хамааржыр.

Коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни профэвилел организациялары ам-даа кошкак калбартып турар. «Тее-Хем», «Сукпак» совхозтарда, ыяш үлетпүрүнде болгаш өске-даа черлерде коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкин калбарбайн турар.

Республикага курорттарның материалдыг баазазын быжыглаар дугайында айтырыгны шиитпирлээри негеттиниң турарын база республиканың Министрлер Чөвүлели, республребсоюз Чагытайга дыштанылга бажының ажыдарын соңгаарладып турарын эш Норбу шүгүмчүлээн.

Улус ажыл-агыйының Красноярск чөвүлелиниң даргазының бирги орлакчызы эш **Н. Т. Глушков** конференцияга киришкен болгаш санал берген. Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдери-биле хөдбашкан чаа хемчеглерни Красноярскиниң улус ажыл-агый чөвүлели ажылдап кылып турар. Ол дугайында оон кылган медеглелин конференцияның киржикчилери сонуургал-биле дыңнаан. 1966—1970 чылдарда Тывага үлетпүр продукциязының ниити хемчээли амгы үедеги деңнелден 15 катап көвүдээр. Бо херекти шиитпирлээр төлээде, республикага улуг тудуг баазазын тургузар апаар. Тус черниң кадрларын белеткээрин үндезиниби-биле эжижидер төлээде, 1964 чылда Кызылга индустриалдыг техникум ажыдарын көрүп турар.

Үстүнде чугаалаан хемчеглерни чугаалажып көөр сорулга-биле 1964 чылдың январь азы февраль айда Кызылга Красноярскиниң улус ажыл-агый чөвүлелиниң хуралын эрттирер.

ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары эш **Г. Ч. Ширшин** бодунуң санылынга республиканың комсомолчуларының ажыл-херектериниң дугайын база чамдык партия организацияларының талазындан комсомол организацияларын багай удуртуп, комсомолчуларның болгаш аныяктарның эки эгелээшкинин кошкак деткин турарын чугаалаан.

Сүт-бараан фермаларында, хову бригадаларында, кукуруза өстүреринде, колхозтарда болгаш совхозтарда техниканы башкарарынга колдуунда комсомолчулар болгаш аныяктар ажылдап турар. Олар боттарының ажылдап турар участоктарынга күш-ажылчы бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Чижээ, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» колхозунуң Хутте сүт-бараан фермазында үүгле комсомолчулар болгаш аныяктар ажылдап турар. Оларның эки ажылының түңнелинде фермада сүт саалдазы көвүдээн. Инек бүрүзүнден-не ортумак сүт саалдазы бо фермада 1300 кг ажыр турар. Фермада ажылдап турар комсомолчулар болгаш аныяктар шуптузу комсомол төөгүзү өөренир болгумде өөренип турар.

Комсомол обкому эки эгелээшкиннерни үндүргеш, ону эчизинге чедирбейн турары дээш, эш Тока бодунуң илеткелинге шын шүгүмчүлээнин эш Ширшин демдеглээн. Оон чылдагааны болза комсомол обкомунуң болгаш райкомнарының аныяктар өртүзүнга организакчы болгаш политик-массалыг ажылының деңнелиниң чавызында болур.

Аныяктарның аразында прогул кылыр, ниитиге дузалыг күш-ажылга киришпес, эдилеп турар машинатехниказын камныг эдилевес болгаш өске-даа төлеп чок чорукту көргүзүп турар кижилер бар. Ол четпестер болза областың комсомол организациязының ажыл-чорудулгазын үениң негелдезинин деңнелинче көдүрерин негеп турар.

Ажылчын аныяктарның кежээки школаларындан хөй-хөй кижилерниң казыттының үнер чоруу үргүлчүлеп турар. Ол херекке чогуур корум-чурумну тургузарынга бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының, партия организацияларының талазындан комсомол организацияларынга дузалажыры эргежок чугула.

Эзлээди уругларның талазындан кем-херек үүлгедир чоруктуң бир чылдагааны болза чайгы үеде колхозтар аразының чайгы пионер лагерьлерин эвээш ажыдып турарында, харын-даа оларның саны бо чылын эрткен чылдан эвээжээн. Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Өвүр районнар бо херекче кичээнгей салбайн турар.

Культура-чырыдыышкын албан черлери эзлээди уругларның кижизидилгезинче угланган кандыг-даа ажыл чорутпайн турар деп сөглеп болур. Совет аныяктарның, бистиң эрги салгалывыстың чаагай херектериниң дугайын чугаалап турар кинофильмнерни школачылар барык көрбейн турар. Уругларга көргүспес ужурлуг даштыкы фильмнерни чер болганга-ла школачыларга көргүзер фактылар бар.

Ыраккы одарларда малчыннарже

Улуг-Хем районнуң «Х Улуг хурал» колхозунуң 20 муң ажыг хою ыраккы Кызыл-Чыраанын, Суглуг-Хемнин, Тойлуктуң, Хаан-Дагның делгем одарларында кыштап турар.

СЭКП обкомунуң V пленумунуң доктаалында малчыннарның амыдырал-чүрттаалгазынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын айыткан турбуже, Улуг-Хем райпозунуң удуртукчулары үстүнде ады үнген одарларын 30 ажыг коданда малчыннарынга чангыс-даа катап кээп көрбээн. Чугула хереглелдин үлетпүр болгаш аъш-чем барааннарын садып алыр дээш, каш-каш он километр ырак черлерден аян-чорук кылыр ужурга кыжын-даа, чайын-даа үргүлүү таваржып турарынга хойжулар Долаан Дүрбүлек, Мандып-оол Орламай, Түлүш Доржу болгаш өскелер-даа хомудап турарлар.

Бо колхозтуң одарларының ыраан өөренип көргеш, бодунуң автолавкаларының маршрудунга оларны киирерин райпо баштаар чери эн дүрген шиитпирлээри улуу-биле негеттиниң турар.

М. СЫГЫР-ООЛ,
«Шынның» штаттан дашкаар корреспондентизи.

Шоңдайты

МУРНАКЧЫ КИЖИЛЕР

Манчүректиң бажындан харап келген түрдүг кара булут бичии суггарыкчыны коргудар дээнзиг чаныык, динмиди-биле долучайыын куда-ла бээр. Ону үлээн казыргылыг хат булутту шорааннадыр хадып, шириин-шириин суйбагылаар-даа. А демги суггарыкчывыс сер-даа чок, кулак аксындан баткан суун хүүрээ-биле итиишаан ырлай бээр.

«Үё-ла ынай, шында-ла ынай,
Уяравас уруг боор мен,
Уяравас чүндел дизе,
Улус баштаан чазаамайда».

Ындыг ырны ол ада-иезинден, чонундан өөренип алган. Кандыгла бир бергедээшкинге таварышканда, ону ажып эрткенде, ол ырны бо-ла ырлай бээри ооң чанчылы болган. Ырлапканда, артында-ла сергек болгаш дидим апаар...

Бичии кижиниң кылган ажылынга кандыг бергелер, шаптык-моондактар турбас деп! Тараа суггарып турда, арыктың кулаа-даа чара теве бээр. Ада-иезиниң каш борбак хой, өшкүзүн кадарын чорда, олары өөт баштап маннашкаш, өске хойга-даа каттыжа бээр. Инек саап орда, дошкунанган инек сүдүн-даа төө тептер.

Өг-бүленин уругларының улуу болганында, ол бичиизинден-не ада-иезинге дем кадып, бичии дүнмаларының өзүп, доругарынга дузалажып чораан, ажыл бүрүзүнге өөренип, бергелерни ажып эртеринге чаңчыккан. «Эргээ өөрениринің орнунга бергээ өөрен» деп улустуң мерген угаанныг чугаазының алыс утказын ол эки билир апарган.

1948 чылда Бора-Тайгага организастаттынган колхозка ол 16 харлыында ада-иези-биле кады кирген. Тараа суггарыкчызы, принепщик, тараа сөөртүкчүзү, повар, саанчы дээш, кандыг-ла ажыл онаар болдур, ону ол чалданыш чокка, ак-сеткилдиг кылып келген. Ооң колхозка ажылдап келген чылдары анаа кадыының күжүн үнелеп билириниң, ниитиниң өнчүзүн бодунуу дег камнап, камгалаарының өзулуг школазы болган. Бичиизинде ырлап чораан ынак ырының алыс утказын ол ынчан хандыр билген. Чонунга, төрээн партиязынга болгаш чазаанга могаг чок күш-ажыл-биле бараан болурун ол бодунун ыдыктыг хүлээлгези кылдыр медереп билген.

Совет Тыванып муң-муң кежээ кыстарының бирээзи Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговна Мөнгүш шак ынчаар өзүп, ёзулуг кижи кылдыр хевирлеттинип, мурнакчыларның одуруунга каттышкан.

Сүт-Хөлдүң колхозтары совхоз кылдыр каттышканындан бээр ол үргүлчү-ле саанчылап келген. Бо аразында Шоңдайты чыл санында-ла улам эки түннелерни чедип ап келген. Бир эвес 1961 чылда бир инекке онаалтыр 1400 кг хире сүт сагган болза, 1962 чылда 1948, а бо чылдың он айларының дургузунда 2045 кг сүттү саап, ынчангаш сүт саар хүлээлгезин 128 хуу күүсеткен. Бодунга быжыглаан инектериниң төрээн бызааларын бүрүү-биле менди болгаш семис, шыырак кылдыр ажаап доруктурган. Ол ам Шеми-Аксы ферманың улуг саанчызы болуп, коллективиниң ёзулуг күндүткелин чаалап алган. Ферманың ажыл-агыйын билдилии-биле башкарып турар.

Бора-Тайга салбырның Ортаа-Тал фермазының саанчызы Сарыглар Кызыл-биле социалистиг чарышка Мөнгүш Шоңдайты тергиидеп турар. Үчүле ол эвес, Чөөн зонаның саанчыларының социалистиг чарыжында ийиги черни Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговна быжыы-биле эзлеп турар.

Мурнакчы саанчының башкарып турар фермазы 1963 чылда сүт бүдүрер планын сентябрь айда-ла ажыр күүседипкен. Пландан ажыр 27 тонна сүттү күрүнеге берген.

Мөнгүш Шоңдайты бүдүрүлгенин мурнакчызы болурундан аңгыда, хөй уруглуг ие, ажылчынарның өг-буле амыдыралының культуразын бедидер дээш идепкейлиг демиселчи. Бажың иштин эптиг, силиг кылдыр эмгелээри, арыглаары, хеп быжып даараары, чүве аргыыры дээш өске-даа үүлдерни ооң эш-өөрү Сарыглар Белдиржап, Мөнгүш Нанзал, Сарыглар Чокпак, Ооржак Чудур болгаш өскелер-даа үлегерлеп, өөренип ап турарлар. А ол боду эки үүлдерни өөрүнден база шингээдип ап турар. Ооң ийи уруу школада эки өөренип турар. 8 класста өөренип турар уруу Кара-кат каникулдар үезинде ажылынга кээп дузалажып турар, ооң инек саары иезинден тудак чок.

Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговнаның өөнүң ээзи Көшкен-оол Магаевич ферманың инээн кадарып турар, одар таарыштырып, инек сүттендиреринге ол кедергей мергежээн. Ферманың сүт планын хуусаа бетинде күүседиринге ооң киирген үлүг-хуузу улуг.

Шеми-Аксы сүт-бараан фермазының найыралдыг коллективи СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга төлептиг белекти тудуп, амдаа хөй сүттү саар дээш улам күжениишкинниг ажылдап турар. А Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговна бодунуң хуузунда белээн база-ла бараалгадыр.

С. ПАВУ.

МАКТАЛДЫҢ СӨСТЕРИ

(МЕДИЦИНА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА)

Мээң будумга сөөк туберкулёзу 1957 чылдан эгелеп тывылгаш, мени каш чылдар иштинде хилинчектеп келген. Ынчалза-даа бодумнуң тускай мергежилим ёзугаар трактористеп, хову бригадазын бригадирлеп ажылдап келген мен.

Адак сөөлүнде аарыгыңа бергезин билгеш, эмчилерге баарымга, кезип эмнээрин сүмелээн. Бо чылдың ноябрь 13-те республиканың туберкулёз диспансериниге дуржулгалыг кезер эмчи К. Н. Цой болгаш база А. И. Ежихин биле Н. И. Дудин олар мээң аараан будумга кезиишкинни чедиишкинниг чорудун, меңээ таварышкан берге аарыгны тииледи.

Кайгамчыктыг совет эмнелгениң ачызында база катап техниканы башкарып, Төрээн чурттуң херээ дээш ажылдаар аас-кежиктиг болганымны, өөрүшкүмнү илередир сөс безин тыппас-тыр мен.

Кезиишкин эки болган. Мени четтикпейн манап турар өгбүлемге, ажы-төлүмге, Барыын-Хемчик чер чуртумга чеде бергеш, бистиң чуртка коммунистиг тургузуушкуннуң улуг чаагай херээнге болумнуң үүгүмну шыдаарла шаам-биле киирер мен.

О. БИРИИ.

* * *

Таңды районда «Коммунизмниң херели» колхозтуң Кочетово суурда кижи эмчизи Надежда Григорьевна Соловьева — чоннуң кадыы дээш шудургу демисежип турарларның бирээзи. Надежда Григорьевна 1956 чылда Томскиниң медицина институдун дооскан дораан-на Кочетово суурга ажылдап эгелээн.

Кыштың соогундан, чайның изиинден чалданмайн, ырак-узакта малчыннарга, бригадаларга, фермаларга эмчи Соловьева бо-ла чеде бээр. Ол чоруп тургаш, үүгле медицина дузаламчызын көргүзер эвес, чон ортузунга лекция, беседаларны база кылып турар.

Бир-ле катап дүне колхоз төвүнден 60 ажыг километр черде чурттап турар хойжу Өөн Арбытайның оглу аараан дээш эмчини чалап келген. Малчынның аалынга эмчи чедип кээрге, оол берге аараан болган. Надежда Григорьевна аараан оолду үш хонукта қарак салбайн эмнеп тургаш, кан кадык кылдыр эжирткен. Оолдуң ада-иези эмчиге улуу-биле өөрүп четтиргенин, өөрүшкүзүн чүректиң ханызындан илереткен.

Б. ШОЙЛАА.

* * *

Вера Николаевна Динкина — Каа-Хем районнуң Бүренде назылап кырааннар болгаш инвалидтер бажыңында медпункт эргелекчизи.

Назылап кырааннар болгаш инвалидтер бажыңының арыг-шеверин эжижидер, ында турарларның кадыын хайгаарап камгалаар, санитар-чырыдыышкынын неп-тередир талазы-биле эки ажылдап турар.

Бистиң эмчивис кырганнарга болгаш инвалидтерге эн-не сагыш човангыр, оларның медицина талазы-биле дилег, негелдезинге дыңнангыр.

Эмчи Динкина маңаа ажылдап келгенден бээр үр болбаан-даа болза, бистиң хүндүткеливисти бодунуң кызымаккай ажылы-биле, эдек-эвилең чоруу-биле чедип алган.

Чамдык улуг аарыг кижилерни ол мергежилдиг эмнеп, сегиткилээн. Чижээ, С. Ханды-Сюрюң, Т. Үйнукай, М. Мөнгүш болгаш ооң-даа өскелерни сегидир эмнээнинге олар улуу-биле өөрүп турарлар.

Вера Николаевна үүгле биске эвес, а бистиң көжавыста колхозтуң фермаларынче болгаш бригадаларынче чалалгага база чоруп турар.

М. ХЫЛБАҢ.

* * *

Балгазында туберкулёз санаторийинде эмчи сестразы Г. Павлованың чаагай сеткилдиг, эдек-эвилең чоруун бистеринң кижи бүрүвүс өөрүшкү-биле бодап турар.

Сестра Павлова бодунуң онаашкан ажылынга кызымаккайындан аңгыда, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, бодунуң билиг-мергежилин бедидер дээш номдептерни үргүлчү номчуп, дыштаныкчыларга беседаларны билдингири-биле кылып берип турар.

Ч. МААДЫР-ООЛ.

Дружиначылар

Таңды районнуң Кур чер кедээ Советі «Тиилелге» совхозта улусчу дружинаның ажылынче бодунуң кичээнгейин үргүлчү угландырып турар. Чоокта чаа болуп эрткен сессиязынга дружина командириниң илеткелин дыңнаап, эки-тура организацияның чамдык ажылдарны чорутканын ол демдеглээн.

Суурда үжен ажыг дружиначылар боттарының командирлери эштер В. Бюрбю, С. Седен-оол оларның удуртулгазы-биле хөй-ниитиниң черлеринге, кудумчуларга дежурныйлаар хүлээлгезин доктаамал күүседип, чон ортузунга хоойлу-дурум таныдылгазын калбартып турарлар.

Бо ажылдар эки түннелди берип турар. Эрткен чылдарда «Тиилелге» совхозтуң төвүнге арагалаар, ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар хөй болуп, ооң уламынан ниитилелге айыылдыг кем-херек үүлгедиишкиннери безин болгулап турган болза, ам суурда эрге-чурум үрээр чорук көскүзү-биле эвээжээн.

Арагачыларны, хулиганнарны, мангысталчак амыдыралдыларны чогуур үезинде илередир болгаш чурум үрээр чорукту баш удур болдурбас дээш демиселге боттарының эрес-дидим, чаныш-сыныш чок чоруун дружиначылар эштер С. Седен-оол, О. Машпак-оол, С. Экер-оол, А. Федячкин, Н. Юркеевич дээш, өскелер-даа үргүлчү илередип турарлар.

Ооң-биле чергелештир улусчу дружинаның ажылында шыңгыы четпестер сессияга база илерээн. Ооң штавын тургускан болза-даа, бодунуң хурал-суглаазын чаңгыс-даа удаа чыылдырбаан болгаш дружиначыларның ажылын тодаргай удуртпайн келген. Тус-тус дружиначыларның ажылын түүнээр, оларның илереткен четпестерин түс черниң партия, совет органнарынга медээлээр хемчеглер ам-даа алдынмайн турар.

Чамдык дружиначыларның талазындан ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле боттарының хүлээлгезин үүгле дежурныйлаан үезинде күүседири-биле кызыгаарлаттынарын бодаар, а өске үелерде чурум үрекчилерин көре-тура-ла аная эрттирип каар чоруктар бар болган.

Дружинаның ажылында илерээн четпестерни чайладып, ооң штавының ажылын сегидер, совхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының, идепкейлиг хөй-ниитиниң ишкинден ооң хүрээлериниң улам-на калбартыр, тус-тус дружиначыларның ажылының дуржулгазын, эрес-дидим чоруктарын илередип, оларны мактаар хемчеглерни алырының чугулазын Советтиң күүскомунга сессия айыткан.

Т. ТАВАА.

Мал кыштаглаашкынында

Белеткелдиг кирген

Чаңгыс-Теректиң чоок-кавызынга кодан-кодан хойларны тус-тузунда ажаал, кадарын чораан малчыннар боттарының күжүн кадыы, бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригада болуп ажылдаарын шиитпирлээш, 1962 чылдың апрельден эгелеп ындыг бригаданы тургуза бергеннер. Ол болза Барыын-Хемчик районнуң «Мурнакчы» кедээ ажыл-агый артелинде ам үеде ажыл-агыйы эдээн шуудап, тудуг суурун тургузып, организастыг ажылдап турар хойжу бригадаларның бирээзи.

Чоокта чаа ол колхозтуң төвүнге болуп эрткен районнуң малчыннарының төвүлел хуралынга хойжу бригаданың бригадири эш Чымы-Очур бодунуң бригадазының ажылын чугаалаан. Хойжу бригада болза ажыл-агыйны аайлап башкарар, кол-кол айтырыгларны чугаалажып шиитпирлээр, хүн бүрүнүң тыптып кээп турар айтырыгларын барып тургузар, сүмележир болгаш хурал-суглаа, өөредилге эрттирер төптүг болур ужурлуг. Ам үеде ындыг төп колдуунда тургустунган. Бригаданың төвүнде дөрт аал иштн чурттаар бажыңны туткаш, штукатуралап, чугайлап дооскан. 1000 баш хой кирер улуг кажааны туткан. Чунар бажың болгаш өске-даа тудуглар кылдынып турар.

Бригаданың 11 кодан хоюнуң кыштагларын кыштаглаашкын эгелээриниң мурнунда-ла септеп дооскан. Шупту 15 кыштаглыг, ооң иштинде 4 кыштагны курлавыр кылдыр белеткээн. Хойжуар чурттарга бажыңнары-биле барык хандыртынган. Бо чылын өтсигениң үнүжү хирелиг үнген болза-даа, хойжулар 84 тонна сигенни, 22 тонна силосту белеткеп алган. Бо чылдың байдалынга одаралары чөп ажыглаар соруга-биле хойларны бир коданга-ла 250 — 350 баш кылдыр үзүп тургускан. Ынчангаш хойжу бригада кыштаглаашкынга белеткелдиг болгаш организастыг кирген деп санадып турар.

— Кыштаглаашкынга уткуштур бистиң бригадада кылдынган ажылдар эвээн эвес. Ынчалза-даа ооң-биле кышты тоовайн эрте бээр бис деп хөөреп болбас. Бар мал чемнерин камнаар болгаш бодамчалыг чарыгдаар херек. Одарларны кончуг таарыштыр ажыглавас болза хоржок. Бригаданың төвүнүң чанында тараа хоорзунунга хойларывысты одарладып, ону планнымы-биле ажыглан турувуста, сөөлгү үеде өске черлерден хойлар-даа, өске-даа малдар кээп үглеп түрүп берген. Бир эвес ынчаар болза, ол тараа одары дораан куруглан калыр болгаш бисти бергедээшкинге таварыштырар. Бо дугайында колхозтуң баштаар чери дораан хемчег алза чогуур — деп, эш Чымы-Очур саналынга шын негелдени кылган.

Бригаданың өске көргүзүглери кандыгыл дизе, бо чылын хой бүрүзүнден 2 кг 40 грамм дукту алган. Ынчалза-даа күрүнеге садар планынга 507 кг дукту чедирбээн. Күрүнеге 38 тонна эзти саткан болгаш планын күүсеткен. 1962 чылда тарын боозадылганы багай чоруткананың болгаш эрткен кыжын малдың чаш төлү хорамчалыг болганының түүнелинде төрүүр 100 хой бүрүзүнден үүгле 68 хураган алдынган. Бо байдал хойжуларны эдээн бодандырган болгаш моон соңгаар ындыг куду «дүжүттен» чайлаарының хемчээн алырын негей берген. Маңаа кол айтырыг — тарын боозадылганы шынарлыг чорудары болур деп шиитпирлээш, бо күзүн 1338 хойну тарын боозаткан болгаш 500 ажыг хойну сула эдериштирген.

Л. МӨНГҮШ.

Баштайгы хүннерде

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунга чедиишкинниг ужуражыр дээш, Барыын-Хемчик районнуң колхозтары, совхозтары мал кыштагладыышкынын организастыг эгелээн. Сөөлгү хүннерде «Барлык» совхозтуң Хөнделең салбыры (эргелекчизи эш Лама) кыштаглаашкынны чөп организастаан. Баштайгы удаада салбырдан 11 коданның малчыннары кыштагларында көжүп четкен. 21 коданга шээр мал, 9 кезек черге бода малды кыштагладырын планнаан.

Сиген сөөртүлгези, едек болүүшкүнү организастыг чоруттунган.

* * *

«Шекпээр» совхозтуң Аянгаты, Биче-Тей, Дөн-Терезин салбырларында кыштаглаашкын өске салбырлардан организастыг эгелээн. Аянгаты салбыры механизастаттынган хойжу бригаданың төвүн септеп, ажыглалга киирген. Бо чылын ол салбырда чаа библиотеканы ажыткан, кызыл булуңду эки дерээн, аная малчыннар культурлуг дыштанып болурунуң аргазы бар. Салбырның малчыннары 20 кезек кыштагларда. Кыштагларже ийи автомашина, бир трактор сигенни доктаамал сөөртүп турар.

Ноябрь 20-ден эгелеп Дөн-Терезин салбырының малчыннары кыштагларже көжүп эгелээн. Совхозтуң дирекциязы малчыннар көжүреринге ийи автомашинаны, бир шанактыг тракторну быжыглаан. Ол салбырның малчыннары 200 тонна едек бөлер планын ажыр күүсеткен. Малчыннардан Сайын, Чимит-оол, Байырты-Белек, Данзы-Белек олар боттарының кыштагларын кышка белеткеп алганнар.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

ПАРЛАЛГА ЧАГЫЛГАЗЫ

Улуг-Хем районда Эйлиг-Хем сес чыл школазы парлалга чагылгазының талазы-биле мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Башкылар ниитизи-биле төп болгаш республика солуннарын 42, журналдарны — 38 кезекти чагытканнар. Чижээ, эштер Биче-оол 12, Чөреве 11, Опай 9, Маадыр-оол 7 чагылгалыг болган. Чагылга ам-даа үргүлчүлеп турар.

В. БЫШТАК-ООЛ.

* * *

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң кежигүннери парлалга чагылгазын организастыг эрттирип турар. Бо чылын барык өг-буле бүрүзү чагылгалыг болур. Колхозчулар ниитизи-биле «Шын» солунну 280 кезекти, «Тываның аныяктарын» — 265-ти, «Ленинчи орукту» — 170-ни, «Чаа Моол» деп журналды 22-ни болгаш өске-даа солун, сеткүүлдерни чагытканнар. Ооң-биле кады мыйыстыг бода мал фермаларының болгаш хойжу бригадаларның ажыл-ишчилери чагылганы уламчылап турар.

Х. ДОРЖУ.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГААЛАРДАН

Оларже кичээнгей салыр

Ажылчы чоннарның аргыжылгазын транспорт-биле хандырып турарында улуг четпестерни болгаш районнар аразында чоруп турар автобустарның чолаачылары пассажирлерден акша төлевирин алгаш, автобус биледи бербейн, аишаны боттары хуузунда ажыглап турарын илереткен чагаалар бижикчилерден бистиң редакцияга сөөлгү үеде хөй-биле изэп турар апарган. Ол чагааларның чамдыктарындан допчулады бөгүнгү номерге парладывыс. Маңаа хамаарышкан организациялар, албан черлери боттарының ажылын чорутканы хемчеглеринің дугайын бисче чорударын дилеп тур бис.

Өвүр районнуң Торгалыгдан эш **С. Донгактың** биске бижип турары болза, Хандагайты биле Торгалыг аразында автобус шимчээшкини эрткен чазын доктаамал болуп эгелээнин чон улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Ынчалза-даа ол өөрүшкү үр эвес болган. Чолаачыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдаалдарны тургуспаанындан, ылаңгыя «Торгалыг» колхозтуң баштаап чери колхоз столоваязының ажылдаар шагын автобус чолаачылары чемненип аптар кылдыр тургуспаанындан автобустар келбестээн.

Ам район төвү-биле чон аргыжарда чорумал машиналарга душ бооп азы колхозтуң район төвүнче чоруур, оон келир чүк машиналарынга сыңмарлажып чоруп турар. 15 — 20 хире кижи машина кырынга туруп алгаш, 60 км ажыг черге чоруп тургаш, озал-ондак болза канчаарыл, ооң буруузун кым харыылаарыл? Чоннуң кандыг-даа аргыжылгазын канчап хорудаар боор! Чадаана АТК-ның болгаш «Торгалыг» колхозтуң удуртукчулары чоннуң бо негелдезин дүрген хандырза чогуур.

Албан ужурунда Ак-Туругже чеже катап чорбаан дээр. Ол чораан санымда-ла чолаачы Охотниковтуң № 06-19 ТВА деп автобузунга таваржып олурар кижи мен. Чолаачы Охотников пассажирлерден акшаны алгаш, кымга-даа автобус биледи бербес. Октябрь 19-та чолаачы эш Охотников мурнунда олуттарда пассажирлерге билет бергеш, артында олуттарда пассажирлерге билет шуут бербээн — деп, бистиң көдээ бижикчивис **Комбу Кызыл-оол** бижээн. Оон ынай эш Кызыл-оолдуң бижип турары болза, октябрь 13-те Чадаанага «Барун-Чадан» деп бижээн № ТГ — 53-87 автобустуң чолаачызы 36 пассажирлер олуртуп алыр тургаш, 58 пассажир олуртуп алган. Автобус чолаачыларының пассажирлерге билет бербес, чогуур санындан хөй, ажыр кижилер олуртур чоруу автоинспекторларның багай ажылдап турарында, Шагаан-Арыг — Чадаана, Шагаан-Арыг — Ак-Туруг аразында чоруп турар автобустарны-даа, өскеда машиналарны шуут хынавайн турар — дээн.

— Мындыг таварылгалар чаңгыс меңээ таваржып турбаан-на болгай — дээш, **Кыргыс Урангайның** биске бижип турары болза, 1963 чылдың октябрь 17-де «Х Улуг хурал» колхозче командировкалаар дээш, автобус биледи садып алгаш, автобус доктаар черге келгеш, манап олурумда, Кызыл — Ак-Туруг дээн № 37-43 автобустуң чолаачызы эзирик келгеш, пассажирлерни олуртуп, саналганы кылып алгаш, чамдыктарының билеттерини бербээн. Октябрь 19-та Шагаан-Арыгже чанары-биле Оттук-Дашта автобус доктаар черге келиримге, № 20-01 автобус Кызылдан Шагаан-Арыгже бар чыда, 6 сургуул уругларны олуртуп алгаш, Алдыы-Шынаага чедир 40 — 40 көпеекти алгаш, автобус биледин база бербээн. Мындыг ынзы арын-пүүр чок, чазый чолаачылар бисте бар.

Бистиң редакцияже чоруткан «Маңгысталчак чолаачы» деп үүлүнде эш **Т. Мөнгүштүң** бижип турары болза, октябрь 18-те Кызыл-Мажалыкче баар дээш, Чадаана хоорайның столовая эжиинге манап турувуста, «Кызыл-Барун» деп бижээн, № 53-39 автобус чедип келген. Кызылдан барган пассажирлер дүжүп каарга, чолаачы Кызыл-Мажалык чедер 8 кижи бүрүзүнден 1 руб. 35 көп база Хорум-Даг — Алдан-Маадыр чедир 22 кижи бүрүзүнден-не 65 копеекти төлеттирип алгаш, чаңгыс-даа кижиге автобус биледи үзүп бербээн деп, эш Мөнгүш түүнеп турар.

Четпестер

Улуг-Хем ыяш ажыл-агый черинің мебель цегинің ниити хуралы болуп эрткен. Орта бо чылдың он айлар дургузунда чорудуп келген ажылдарның түүнелиниң дугайында илеткелди цех начальниги эш Стрельников кылган.

Чеди чылдың бешки чылының планныг онаалдаларын долдур болгаш ажыр күүседир дээш цехтиң ажылчыннары күжениишкинниг ажылдап келгеннер.

Он айлар иштинде 31 муң рубльдиң бажың иштиниң янзы-бүрү хереселдерин бүдүрер планныг тургаш, 33.690 рубльдиң эт-хереселдерин бүдүрүп үндүргеннер.

Улуг Октябрьниң байырлалынга чедиишкинниг ужуражыр дээш калбарган социалистиг чарыштар эки түүнелдиг болган. Октябрь айда бүдүрүлге планы 107 хуу күүсеттирген. Бисте бүдүрүлгениң мурнакчылары улам-на көвүдеп турары өөрүнчүг. Станокчу А. Соколов, чазаныкчы Л. Троцков, будукчу А. Малышева, эптекчилер Башкирцев, Шара-хөө, И. Полушин болгаш ооңдаа өскелер хүн нормазын үргүлчү 120 хуудан өрү күүседип, коллективтиң чоргааралы болуп турарлар.

Чедиишкиннер-биле чергелештир ажылда бар четпестерни санал берген эштер Ковалев, Хасанович, Лопаткина, Пересорина болгаш өскелер-даа илереткеннер.

Машина салбырының мастери Петрова ажылды кандыг-даа план, учёт, контроль чокка эренгей удуртуп турганындан чазаныкчы Юшин 8 аъш-чем шкафтарын эки кургаваан, шынары багай ыяш-биле, үүгле хууда орулга ажылдап алырын бодап кылган. Кыштың соогу эгелээн болгай. Бүгү мебель цегин чылыдар ужурлуг ийи чаа бус-биле изидер котелдарны мынчага чедир ажыглалга киирбээн. Чамдык салбырларны ам-даа чылыглап септевээн.

Техниканың айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин хажыдар чоруктар хөй.

Үстүнде четпестерни чоокку үеде эдип алыр болгаш чыл планын хуусда бетинде күүседир деп шиитпир ниити хуралга хүлээп алдынган.

А. ДАРЫ-СЮРЮН.

БРИГАДА КЫШТАГЛААН

Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг кедээ ажыл-агый артелиниң Хендергеде комплексилиг бригадазын коммунист эш Д. Кенден удуртып, ында 3630 хой, 730 инек, чүс-чүс четпес саныг хаван, чылгы мал бар. Шээр малдың 7 кезек, бода малдың 5 кезек кыштаглары кышка эки белеткеттинген. Бригаданың малчыннарынга кышка удур 10 чаа чурттарга бажынын белеткеп, ажыглалче киирген.

Бригада мал чеминге белеткеп алганы 76 тонна сигенин, 2128 тонна силозун кыштагларда чедирип эгелээн. Бригада төвүнде кызыл будун, хлеб быжырар чер доктаамал ажылдап турар.

Н. ЛОПСАН.

АК-ДОВУРАКТАН

Үлегерлиг ирей

Ак-Довурак суурдан улус дажыглаан машиналар фабриканың кол корпузунуң мурнуу чарыынга эртен эрте маңнажып келгилээн. Бир машинадан бөлүү-биле дүже халышкан каш аныяк кыстар өөрүнден чара маннашкаш, адааңда от одап каан улуг деспи чанынга келгеннер. Оларның бирээзи өөрүн мурнай орта маңнап четкеш, хып чыткан улуг кезектерни үшкүрбүшаан, өөрүнге чугаалаан:

— Бистиң деспиде чугай малгажывысты эргизин, эртениң-не от одап каар — магалыг-ла буянныг кижи тыпты берген чүве-дир аа, уруглар!

— А бо посилкаларывыс дүүн дежик черлерлиг турган чүве, түвектин аажок, ону сыксып-ла турар. Ам дээрге, дыка эки кылдыр эде кылып каан-дыр, көрүүдерден — деп, бирээзи чугаалаан.

Суурдан чаңгыс-даа машина үнмээнде, ындыг эрте чедип келгеш, ол бүгүнү үүү кижи кыла тыртып кааны мени база-ла сонуургады берген. Бо таварылга бажыңның иштинки ажылдарын кылыр участокта Ооржак Калдар-оолдуң комплексилиг бригадазынга болган. Уруглар-биле кады ол кижини сураглап келириниске, ол-ла бригаданың эң улуг назылыг тудугжузу Чаңгар Кумзатпаевич Ооржактың кылган ижи болган.

Ону тудугжуларның «бистиң Чаңгар иревис» дижип хүндүткел-биле адап турары таварылга эвес. Бүгү-ле тудуг объектилеринге ышкаш, кол корпуска ажыл-иш хайнытып үнген, а Чаңгар ирейни оларның аразындан дилеп тыпкаш, таныжар деп шиитпирлеп алган бис.

Бригадир Калдар-оол-биле ийилээ кол корпустун үшкү каңдынга, ооң ажылдадып каан черинге четкеш, демги кырганны тыппадывыс. Ында ажылдап турар оолдардан айтырарывыска, ол кады ажылдап турар эжибиле демги черинде ажылды шагда-ла доозупкаш, өскээр чорупкан болду.

Адаккы каатка келиривиске, улуг соңгаларның рамаларын эптеп, соңга кастыы-биле хана аразын сыксаан, ийи тудугжу чай-хөс чок ажылдап тур. Оларның бирээзи — күдер-шыырак мага-боттуг, кижи ортузу чеде берген тудугжу болду. Ол дээрге — Хову-Аксындан маңаа дузалажыры-биле чедип келген коммунист Григорий Евставевич Чаптыков.

— Мээң маңаа келгеш кады ажылдап кирген эжим кырып-назылаанынга-даа чалынмас, эрес кижи. Ажыл шагы эгелээринге чедир оранчок эрте, Ак-Довурак суурдан бээр чадаг маңнап үнүп келир. Ол чедип келгеш, аная халас үе черле эрттирбес деңер даан: бажың ишти чугайлап, малгаштап турар бригаданың уругларынга дузалажы кааптар, быызанчы өөрүнүн балды-хирээзин чанып, одагларга от салып — черле улус келгиже ыяавыла бир ажылды кыла тыртып каар. Ооң кады ажылдап турары оолдар, кыстарындан чыдып калбайн, ажылдап тура хүнээр — деп, Григорий Евставевич бодунуң кожазында турар ирейже айыткаш, чугаалап үндү. — Бо-даа кырыырын уткан кижи.

Хөвеңниг чүвүр кеткен, чолдаксымаар ирей, бедик соңганың чаактарын сыксып дооскаш, бергүнүң халбаңнарын талбайты, куу доозун шыпкан фуфайказын хөруктелдир, оон дүже халып келгеш, бистиң-биле эрези сургей мендилешти. Чаңгар Кумзатпаевич ол болган.

Ол ам үүгле Ак-Довуракта безин 10 чыл ажыр ажылдап турар. Мында туттунган тудуг бүрүзүнүң таваандан тура билир, оларны тудушкан деп, Ооржактың дугайында чугаалаза хөөрем болбас. Ол 1952 чылда борта ажылдап турган экспедицияның ажылчыны болу берген. Ынчан ооң ёзулуг мергежили — быызаннаар ажыл чок турганы-биле ол аная ажылчын болуп ажылдап турган. Кажан ёзулуг тудуг ажылдары эгелей бээри билек, ол бир-ле дугаарында аная киржип эгелээн.

Бо тудугга кирген үезинден эгелээш, Чаңгар ирей чаңгыс-даа катап ажыл хүнү үзүп көрбээн. Ол бодунуң кызымаккай күш-ажылы-биле Ак-Довуракты аныяк өскенинге ёзулуг-ла үлегер-чижектиг болуп келген. Бо-ла тудугда ооң бодунуң оолдар, кыстары база-ла ажылдап турар. Эш Вишневскийге удурткан арматуржулар бригадазында ооң бичии оглу Ооржак Дорай-оол, дузалаар будурүлгелер комбинадының ыяш дилер черинде — Ооржак Семис-оол, эш Мокраштың комплексилиг бригадазының мурнакчы ажылчыны — Ооржак Дүдүүне олар адазы ышкаш мурнакчы тудугжуларның санында кирип турарлар. Чаңгар Кумзатпаевичиниң ажы-төлү шупту ажыл-ишке чүткүлдүг кижилер: кыстарының чамдыызы база Ак-Довуракта ажылдап турар. Эң улуг оглу бо чылын 42 харлаан — ол ам совхозта хойжу.

Комсомолчулар болгаш аныяктар колдаан бо улуг тудугда оолдар, кыстарындан тудак чок ажылдап турар Чаңгар ирейни чүү чүве эрес сорук киирип турарыл? Төрүттүнген болгаш өскен черинде тыва аар үлеттүрүнүң баштайгызын кыраан назынында чүгле караа-биле көөр эвес, ону холу-биле тудуп тургусчур аас-кежии ирейни чалгынналдырганы олдур.

О. НАМЧЫЛАК.

СЕПТЕЛГЕДЕ

★★★

Көдээ ажыл-агый техниказының Таңды район каттыжыышкынының мастерскаяларында демир даажы үзүктел чок дыңналыр. Алдан дөрт чылдың тарылга ажылынга тракторларны механизаторларның белеткеп турары ол. Слесарьлар, мотористер болгаш мурнунда трактористер, комбайнерлер болуп ажылдап турганнар септелгеде ажылдап турар.

Тракторлар септелгези шуушурулгалыг аргабиле чоруп турар болгаш ажылдаарынга белен тракторлар улаштыр-улаштыр белен болуп үнүп турар. Эштер И. Кибанов, П.Витасик болгаш өскелер-даа септелгеде эки ажылдыглар.

ЧУРУКТА: слесарь П. Витасик трактор септелгезинде.

★★★

Бөгүн — Африканың хүнү

ЧУРУКЧУ Ю. Берковскийниң плакады

Дугуржулганы чедип алыры—кол үүл

ЛОНДОН. (СЭТА). Пулга (Дорсетшир графство) болган митингиге чүве чугаалап тургаш, Великобританияның Коммунистиг партиязының чингине секретары Джон Голлан Чөөн болгаш Барыын таланың арызынга бот-бодун билчир чорукту чедип алырынга Англия деткижер ужурлуг деп чугаалаан.

«Ол дугайында НАТО-нуң ядролуг стратегиязындан адырлыр ужурлуг бис. НАТО биле Варшава Керээзинин организациязының аразынга халдашпас дугайында керээ бистерге эргежок чугула негеттинип турар. Бүгү колониалисчи дайыннарны узуткаар ужурлуг бис» деп ол үргүлчүлеп чугаалаан.

Бир эвес ындыг политиканы чедип аптар болзувусса, ынчан Каттышкан Штаттарда тайбыңче чүткүлдүг бүгү кижилериң туружун деткиир болгаш быжыглаар апаар бис деп. Джон Голлан немеп чугаалаан.

КОЛОНИЗАТОРЛАРНЫҢ КАЖАРЛААШКЫНЫ

ЛОНДОН. (СЭТА). Колониалисчи эрге-чагыргалар англи протекторат Басутолендиге кризисти өнчүк-чөңгээ-биле үндүрүп, ол девискээрге хамаарышпас чорукту тыпсырын тодаргай эвес үеже соңгаарладырып бодап турар.

Колониалисчи эрге-чагыргаларның база чурттуң политиктиг партияларының төлөөлекчилериниң киржилгези-биле тускай комиссия Басутолендиге хамаарышпас чорукту тыпсырын көрүп турар конституцияның төлевилелин ажылдап кылганы билдингир болгай. Басутоленд хамаарышпас чорукту чүгле 1965 чылда алырын айтып турар конституция африка чоннуң негелделеринге бүрүн дүүшпейн турар болгаш чуртта кол эрге-хүлөөлгелерни англичаннарга хевээр арттырып турар.

Ынчалза-даа англи эрге-чагыргалар ол конституцияны боттандырарын безин үр үеде соңгаарладырын оралдажып турар. Англия Басутолендинин удурткучуларының конституция дугайында айтырыгның талазы-биле чөрүлдээзин өнчүк-чөңгээ-биле күткүп үндүрер, ооң дараазында ол чөрүлдээлерни барымдалааш, конституцияга «боттуг өскерилгелерни» киирер деп бодап турарлар.

Англи колониалисчи эрге-чагыргаларның үүлгедиклери болза Англия бодунуң эрге-ажыктарын барымдаалаан, бистин хосталгавыска когарал чедирер деп. Басутолендинин национал партиязының удурткучузу Леабула Джонатан чугаалаан.

Америк музыкант херечилеп тур

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). Даллас хоорайда Джек Рубиниң клувунга америк музыкант Рой Паркер үр үеде ажылдап келген. Ам Паркер Стокгольмда чурттап турар. Джек Рубини ол эки билир.

Швед телевиденнеге чүве чугаалап тургаш, ооң медеглээни чүл дээрге, Далласта полицейжилер хөөлиге ынак. Руби полицейжилерни хөөлилеп алгаш, Освальдыны оортан сөөртүп үндүрер ужурлуг турган бажыңче шургүп кире берген дээрзинге кандыг-даа чигзиниишкин чок. Руби кезээде боолуг чоруур болгаш Далласта кедергей барын үеллиг идегеттер-биле харылзааны тудуп келген кижи чүве. Бир эвес Руби хосталып үнүп кээр болза, ында кижи кайгаар чүве чок деп. Рой Паркер түңнелинде чугаалаан.

СЕНАТТЫҢ КОМИССИЯЗЫ ИСТЭЭР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Президент Джон Кеннедиин өлүргениниң байдалдарын, а ол ышкаш Ли Освальдыны өлдептин-биле өлүргениниң байдалдарын иштики айыыл чок чорукту айтырыгларының талазы-биле сенаттың белеткел комиссиязы «ылаптыг истеп хынаар» деп, сенатта республиканчыларның удурткучузу Эверет Дирксен дыннаткан.

ЧАЖЫТ СПУТНИК

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың Шериг-агаар күштери Ванденбергте (Флорида штат) шериг-агаар базазындан чажыт спутникти салып үндүрген деп. ЮПИ агентилел дыннадып турар. Салып үндүрүүшкүниң «Тор-Агена» деп ракетаның дузазыбиле кылган.

СОВЕТ КОСМОНАВТАР ИНДОНЕЗИЯДА

ДЖАКАРТА. (СЭТА). Президент Сукарно ноябрь 27-ниң кежээзинде совет космонавтар В. Николаева-Терешкованы, А. Николаевти болгаш В. Быковскийни кадайы-биле хүлээп алган. Президент биле космостуң совет маадырларының аразынга найыралдыг беседа болган. Индонезия Республиканың сылдыс орденинин ийиги чергези-биле В. Николаева-Терешкованы болгаш В. Быковскийни шаңнаанының дугайын президент Сукарно чарлаан. А. Николаев ол белик шаңналды бо чылдың эгезинде Индонезияга бодунуң баштайгы аян-чоруунуң үезинде алган турган.

Шаңнаткаанарга орденнерни президент киришкеннериң адыш часкаашкыны-биле тывыскан. Совет космонавтарның чедишкиннеринге мен магадап тур мен деп, орденнер тыпсып тургаш Сукарно медеглээн. Космосту шингээдип алырынга Совет Эвилели кезээде мүрнунда турарын болгаш бистиң улустарывыстың аразынга мөңге найырал чечектелип турарын мен бүгү сагыш-сеткилимден күзеп тур мен.

В. Николаева-Терешкова президентиге өөрүп четтириишкиниң сөстери-биле чүве чугаалааш, мынча дээн: бистер бо шаңналдарны бүгү совет улуска, ооң кайгамчык күшажылчы херектеринге хамаарыштырып тур бис.

Шаңнаашкын ёзулалының соонда президент космонавтарга алдар болдуруп, шайлалга кылган, ол шайлалга хүндүлөөчел чоруктуң байдалынга эткен.

Президентиниң хүлээп алыышкынынга баарының мүрнунда космонавтар Джакартада ажылдап турар совет кижилерге аалдап чораан. Совет дипломатия ажылдакчыларының болгаш тускай эртемниглериниң суурунга боттарының чораанының дугайында тураскаал кылдыр космонавтар совет-индонезия найыралдың ыяжын тарып олурткан.

Совет космонавтарның аян-чоруунга холбаштырган хөй санныг материалдарны индонези парлалга парлап турар.

* * *

ДЖАКАРТА. (СЭТА). Ноябрь 28-те совет космонавтар «Калибат» маадырларының хөөрүнге чораан болгаш Индонезияның хосталгазы база хамаарышпас чоруу дээш демиселге елген дайынчыларының тураскаалынга чечектер салган. Ооң соонда совет космонавтарны премьерниң бирги оралакчызы Субандрио болгаш премьер-министриниң оралакчылары Лейман биле Салех хүлээп алган. Индонезияның тайбың талалакчыларының национал комитединиң, индонези-совет найырал иниттелениниң, «Герозин» деп херээженнер организациязының болгаш Азия-база Африка чурттарының сагыш-сеткил каттыштырыышкынының комитединиң төлөөлекчилери-биле космостуң совет маадырларының ужуражыышкыны чылыг, найыралдыг байдалга эткен.

Хүндүс Джакарта университединге совет космонавтарның киржилгези-биле, космос делгемин шингээдип алырынга Совет Эвилелиниң чедишкиннеринге холбаштырган лекция болган.

ТАЙБЫҢНЫҢ БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ СЕССИЯЗЫ

ВАРШАВА. (СЭТА). Ноябрь 28-те польша сеймниң бажыңынга Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязы ажыттынган. Европаның, Америкының, Азияның болгаш Африканың 80 ажыг чурттарын төлөөлөөн 450 хире делегаттар сессияның ажылында киржип турар.

Польшаның көскү хөй-ниити ажылдакчызы, Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң бюрозунуң кежигүнү Остап Длуский сессияны ажыткан.

Сессияның хүн айтырыы: Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президент-күүсекчизи профессор Джон Бернал (Англия) илеткели, а ол ышкаш Жак Модольдуң (Франция) «Термоядролуг дайынның айыылын болдурбас дээш база чепсегленнишкинни бүгү-ниити дүжүрери дээш демисел» деп илеткели, Джон Маркстың (Мурнуу-Африка Республика) «Тайбың болгаш национал хамаарышпас чорук» деп илеткели, Альберто Касельнинң (Аргентина) «Экономика, эртем болгаш культура талазы-биле улустар аразының кады ажылдажылгазын хөгжүдери» деп илеткели болуп турар.

ВАРШАВА. (СЭТА). Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президент-күүсекчизи Джон Бернал (Англия) бодунуң кадыының байдалының чылдагаанындан Варшавага кээп шыдавайн барган ужурунда ооң илеткелин Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязынга номчаан. Бистиң кол сорулгавыс болза чепсегленнишкинни дүжүрерин боттандырарын хандырары, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырыылдырары, колониализмни бүрүн узуткаарынче делегейниң улустарын мобилизастаары болур дээрзин Джон Бернал илеткелинде демделген турар.

Ядролуг шенелделерни чамдык-кезиктеп хоруур дугайында Москва Керээзинге, чепсегленнишкинни дүжүрер болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырыылдырар талазы-биле ажыктыг хемчеглериниң оруунга баштайгы базым кылдыр, Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң Президиумуну байыр чедирип турар деп, Джон Бернал демделгээн.

Ынчалза-даа делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң эгелээн чавырыышкынын үреп база делегейни чаа кризисче киир чыгап болгу дег хөй санныг күштер делегейде ам-даа бар дээрзин сөөлгү болуушкуннар көргүзүп турар.

Джон Бернал чепсегленнишкинни дүжүрер талазы-биле совет саналдарны, ооң иштинде 18-тиң Комитединиң эвлеглиг хуралдарын бедик деңнелге эрттирер дугайында саналды деткээн. Тодаргай шиитпирлерни хүлээп алырынга бүрүн эргелиг кижилер ындыг таварылгада чугаалажыышкынарны чорудуп болур ийик деп, ол бижээн.

Ам-даа хөй үүлдерни кылыр ужурлуг бис деп, илеткелчи демделгээн. НАТО-нуң кежигүнөөрү чурттар биле Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң аразынга халдашпас дугайында керээни чарарының айтыры, Европага болгаш делегейниң өске-даа районнарынга атомнуг эвес зоналарны тургузар дугайында айтыыг ам-даа шиитпирлеттинмээн. Чепсегленнишкиннери, ылаңгыя ядролдуг чепсектиң амгы эңдере бүдүрүүшкүнүн соксадырынче бүгүдени кыйгырар ужурлуг бис. Ядролуг чепсектиң шенелделерин чамдык-кезиктеп хораанындай бүрүн хоруурунче шилчиирин хандырар ужурлуг бис. Хөй талалыг кандыг-даа ядролуг күштерни тургузарынга удур демисежир база өске чурттарже ядролуг чепсектиң нептереп тараарын моондактаар ужурлуг бис.

Кошкак хөгжүлделиг чурттарның хөгжүлдезиниң оруунда кол моондак болза хөрөңгилериң болгаш билиглериң чок болуп турарында эвес, чогум-на харын ол чурттарга хосталганы тыпсырынга капиталистиг күрүнелериң күзел чогунда деп, илеткелчи айыткан.

Бузулбас найыралдың магадылалы

ПРАГА. (СЭТА). Найырал, бот-бодунга дузалажылга болгаш дайын сөөлүндеги кады ажылдажылга дугайында совет-чехословак Керээниң хуусаазын 20 чылда узадыр дугайында Москвага ат салган протоколду чехословак хөй-ниити «төөгүлүг ужурдузалыг документ» деп үнелеп көрүп турар.

Ол протоколга ат салган дугайында Москвадан келген тодаргай отчёттарны ноябрь 28-те Праганың бүгү солуннары бирги арыннарынга парлаан.

Бистиң чурттарывыстың аразында политиктиг болгаш экономиктиг харылзааларга ооң шылгараңгай базым болуру маргыш чок деп, «Руде право» солун бижээн. Керээниң күштүг хуусаазын узатканы—ол дээрге эрелгей үүл эвес, а бистиң акы-дүңча чурттарывыстың аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганын харылзааларының бузулбас болгаш быжыының чайыннанчак көрүлдезидир деп, ол солун үргүлчүлеп бижээн.

Дайынның аар-берге чылларында бистиң чурттарывыстың аразында тургустунган акы-дүңма, харылзаларның чаагай үре-түңнелдини болгаш амыдыралчы күштүүн 20 чылларның дуржулгазы көргүскен дээрзин «Руде право» солун демделгээн. Эң аар-берге үелерде-даа база ол ышкаш тайбың тургузуушкынның үезинде-даа ол. керээ шын орукту айтып, бистиң хостуг, хамаарышпас хөгжүлдевистиң магадылалы, бистиң айыыл чок чоруувустуң болгаш бистиң черивиске дээп болбас чоруктуң магадылалы болур дээрзинге бистиң улузувустуң кажан-даа чигзинмейн келгени бадыткаттынган.

ГЭС ХОЛЛДУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Президент Кеннединиң политиказын уламчылаар деп, Джонсониуң чазааның бодап турарын президентиниң конгресске чугаазы колдуунда бадыткаан деп, Каттышкан Штаттарның Коммунистиг партиязының удурткучуларының бирээзи Гэс Холлдуң парлалгага кылган медеглелинде чугаалап турар. Тайбыңның политиказынче болгаш хамааты эргелер дугайында хоойлуну доп-дораан хүлээп алырынче кыйгырыгны АКШ-тың Коммунистиг партиязы улуу-биле деткип турар деп, аңаа холбаштыр Г. Холл медеглээн.

Өлүрүүкүнүң огу үгле президент Кеннедиге дегген эвес, харын-даа ол ок делегейниң дүшкүүрлүг чоруун кошкадырының, аймак-сөөк ылгаар чорукту дүргени-биле соксадырының политиказын үзеринче шыгааттынган турган деп, медеглелде демделгеп турар.

Америк улус АКШ-тың Мурнуу Вьетнамда азы делегейниң өске-даа районнарында империалистиг хөделиишкиннерин кажан-даа бүрүнү-биле детквейн турган, ындыг политиканы ол ам-даа деткивес деп, Г. Холл медеглээн. Өске талазында, хамааты эргелер дугайында хоойлуну хүлээп алыры-биле президент Кеннедиге тураскаалды тургузарының идеязын америк улус сорук кириишкин-биле чүүлдүгзүнүп көөр. «Тайбыңны дилеп тыварынга эрес-дидим чоруктуу» илередир дээн өлген президентиниң кыйгырыынга америк улус база-ла каттыжып турар болгаш депшилгелиг социал хоойлуну хүлээп алырынче угланган бүгү-ле күжениишкиннери бүрүнү-биле деткиир.

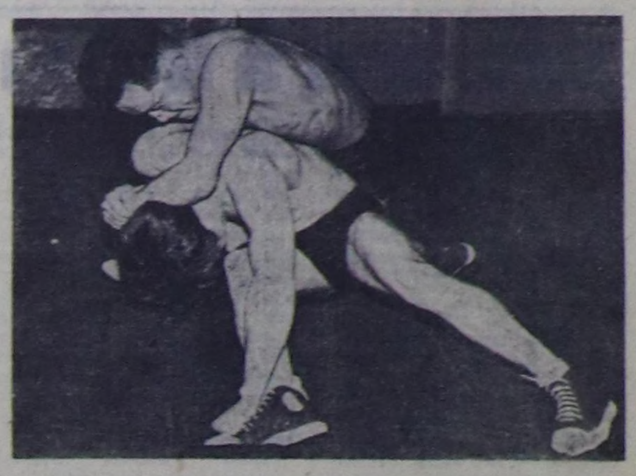

Чыл келген тудум Тываның мөгелери чаа-чаа чедишкиннерни чедип ап турарлар. Хостуг хүрештиң мөгелерин спорт мастери, тренер эш Хасанов мөгелерни чүткүлдүү-биле өөредип турар. Мөгелер ам Новосибирскиге болур спортчу ужуражыышкынга белеткенип эгелээн.

ЧУРУКТА: республиканың шыырак мөгелери пединституттуң студентизи Момбужай Ондар биле түбдиспансерниң эмчизи Вячеслав Ковидяев олар белеткел үезинде.

Фото В. КРАСНИКОВТУУ.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының пленарлыг хуралы

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның тускай корр. С. Лосевтиң дамчыдып турары болза: ядролуг болгаш термоядролуг чепсекти ажыглаарын хоруглаар дугайында конвенцияга ат салыры-биле конференция чыылдырар дугайында бирги комитеттиң резолюциязын КНО-нуң Кол Ассамблеязы пленарлыг хуралга ноябрь 27-де badылаан. Ында ындыг конференцияны чыылдырар дугайында айтырыгны доп-дораан өөренип көөрүп болгаш ооң түңнелдериниң дугайын Кол Ассамблеяның XIX сессиязынга илеткээрин чепсегленнишкинни дүжүрер талазыбиле Женевада 18-тиң Комитединиң чөвүлел хуралынан дилеп турар.

Социалистиг чурттарны кириштир, хөй нуруузу болуп турар 64 badылаашкыннар-биле ук резолюцияны хүлээп алган, 25 төлөөлер дадагалзаан. АКШ-ты, Англияны, Францияны болгаш НАТО-нуң өске-даа чурттарын кириштир, 17 чурттар удур badылаан.

Чепсегленнишкинни делегейниң үре-түңнелдиг контролюнүң адаа-биле бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрер дугайында чугаалажыышкыннарны чепсегленнишкинни дүжүрериниң дугуруштунган принциптериниң дугайында совет-американ медеглелге болгаш чаагай тура-соруктуң ёзузунга дүүштүр, күжениишкиннии-биле болгаш шиитпирлиг катап эгелээринче 18-тиң Комитедин кыйгырып турар резолюцияны Кол Ассамблея badылаашкын чөкка, делегаттарның адыш часкаашкыны-биле хүлээп алган. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырыылдырарының, дайынның кыжаныын кошкадырының болгаш чепсегленнишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрер дугайында дугуржулганы илеп тыварынче 18-тиң Комитедин Ассамблея кыйгырган.

Ядролуг болгаш термоядролуг шенелделерни соксадырының соңгаарладыр арга чок эргежок чугудазының дугайында резолюцияны Кол Ассамблея 104 badылаашкынар-биле (чаңгыс удур badылаашкын (Албания), үш дадагалзаашкыннар-биле) хүлээп алган. Ук резолюция болза Москва Керээзинге каттыжарынче бүгү күрүнелерни кыйгырып турар болгаш бүгүнү хаара тудуп турар дугуржулганы чарары-биле чугаалажыышкынарны үргүлчүлээринче 18-тиң Комитедин кыйгырып турар.

Латин Американы ядро чок зона кылдыр чарлаар дугайында резолюцияны хөй нуруузу 91 badылаашкыыбиле хүлээп алган. 15 чурттар — Алжир, Болгария, Бурунди, Белоруссия, Куба, Чехословакия, Франция, Венгрия, Мали, Монл, Польша, Тунис, Украина, ССРЭ, Венесуэла—дадагалзаан. Албания badылаашкынга киришпээн.

Югославияда байырлал

БЕЛГРАД. (СЭТА). Национал байырлал—республиканың хүнү-биле болгаш чаа күрүне тургузуунуң үндезиниерин салган, чаа Югославияның улусчу эрге-чагыргазының баштайгы хоойлужудулга болгаш күүсекчи органы—Югославияның улусчу хосталгазының фашизмге удур вечизиниң ийиги сессиязының болганындан бээр 20 чыл ою-биле холбаштыр байырлаашкын бүгү Югославияда эгелээн.

Будуруулгелерде байырлалдыг хуралдар эртип турар. Өөредилге черлериде болгаш албан черлериде ол ийиги сессияның база Югославияга социалистиг революцияның тиилелелериниң дугайында лекцияларны номчуп турар.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн республикага биче булуттарлаг, хар шоолуг чагбас хүн болур. Барыын талакы районнарга биче хар чаар. Хат ой-тавында, мүрнуубарыын чүк угланыышкынныг. Агаарның температуразы: республикага—16—21, а Кызылга—16—18 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ — 1-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Күзелге уткуштур» 10, 12, 2, 4, «Дээрде моондактар чок» 6, 8, 10.

«КАА-ХЕМ»: «Уругларга программалар» 10, «Он үштүң дүнези», 11, 1, «Казинода оптуг мегелээшкин» 3, 5, 7, «Чарыштырып үнүпкен», «Казинода оптуг мегелээшкин» 9.

«ЕНИСЕЙ»: «Уран-шевер Марья» 10.30, «Ол чорук шагдаа черинге болган» 12.30, «Чүректиң тураскаалы» 2.30, «Ол чорук шагдаа черинге болган» 4.30, 6.30, «Салам, Бахор!», «Ол чорук шагдаа черинге болган» 8.30.

«ВОСТОК»: Уругларга программалар 10, «Бежелээн Ферганадан келгеннер» 11.15, 1.15, «Искатели» 3.15, 5.15, «Ийи ава» 7.15, «Америкага 30 хонукта», «Бежелээн Ферганадан келгеннер» 9.15.

ДЕКАБРЬ — 2-ДЕ

«НАПЫРАЛ»: «Александр Пархоменко» 10, 12, «Бүгү чүве кижилерге артып каар» 2, 4, 6, 8, 10.

«КАА-ХЕМ»: «Чоруп-ла, чоруп-ла олурдувус» 11, 1, «Дээрде моондактар чок» 3, 5, 7, 9.

«ЕНИСЕЙ»: «Казинода оптуг мегелээшкин» 2.30, 4.30, 6.30, 8.30.

«ВОСТОК»: «Бо чорук шагдаа черинге болган» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

БӨГҮН

Л. Митрофановтун

«ДАЛАШТЫГ КЫЙГЫРТЫЫШКЫН»

деп үш көжегелиг, 8 көргүзүглүг шиизи болур.

Шии хүндүскүнүн 12 шакта база кежээ 7 шакта эгелээр.

ДИРЕКЦИЯ.

Кижизидикчиге болгаш тыва дыл башкызынга ажылдаар, дээди эртемниг эшти Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чалап турар.

Ажылдаар чери — Ленинградта театр, музыка, кинематографияның күрүне институду.

Культура министерствозундан тайылбыр ап болур. Телефон № 34—16.

БАШ ЧҮГЕ ААРЫЙ БЭЭРИЛ?

Баштың аарый бээр чоруу организмде янзы-бүрү үреліишкиннериң дугайын медээлеп турары ол. Баш аарыглары янзы-бүрү онзагай хевирлериг болур. Чижээ, хан базыышкыны улуг кижилер болза бажы аарыырда келдилиг хевирлиг, бирде кедереп, бирде оожургап болур. Ол болза хан базыышкынының чидин-биле өскерлин, ооң салдарындан мээниң хан дамырларының херлип болгаш чыырлып турарындан хамааржыр. Ындыг аарыг тыптырда кулакка чиктиг шимээн дыңналып кээп, баш дескинин эгелээр болгаш колдуунда-ла эмин эрттир могап шылаанындан, сүрээдээшкинден ийикпе оюу тывыдырып болгу дег үүлдерин хереглээнинден болу бээр.

Чүрек дамырларының болгаш тыныышкын системаларының аарыгларындан аарып чоруур кижилериң хан эргилдезинде үреліишкиннер бар апаарга, олар чушкуузу аарып турар болу бээри таварышкылаар. Ооң тыптып келир чылдагааны болза, мээниң хан дамырларының херилгениндеи, азы ооң боглуп турар апарганындан болур. Тар моюндурук, үргүлчүлелдиг чөдүл ындыг аарыгның тыптып келиринге таарымчалыг байдалды база тургуза бээр. Ынчангаш ындыг кижилерге тар хеп кетпезин, хөлүн эрттир чемненмезин, үзүктел чок чөдүлге удур хемчеглерни алырын сүмелеп турар.

Ортаакы кулаа ирицнелип аарып чоруур ийикпе, думчук аарыгларлыг кижилер чыл-чылы-биле баш аарыыр чорукка таварышкылаар. Чижектен көргүзээли: 8-ки класстың бир өөренікчизи бажым аарып турар-дыр, уттуучал, чемге хөөн чокталып турар апардым деп эмчиге чедип келген. Школачының ириңнелчек гаймориттен чыргадап чорууру илерээн. Кезип эмнээшкинни кылган сөөлүнде оолдуң бажының аарыыры читкен, эки өөренип эгелээн. Ол болза оон 2 чыл дургузунда аарып келген болгаш бажы аарый бээрге-ле эмнер ижиптерге кезек када намдадыптар, чогум эчизинге чедир эттинмес турган.

Оон ыңай школачыларның бажы аарый бергилээр таварылгалар оларның караа четпезиниңеи, база багай чырыктыг бажыңга үр номчулга кылып, могап-шылагыже чүве бижээнинден болу берип болур.

Чамдыкта мындыг база болгулаар: карак шили кедип алыргала кижиниң бажы аарып турар апаар, ол дээрге карак шилин шын эвес шилип алганы ол дээрзин утпас херек.

Кыжаларлыг бичин уругларның, а ол ышкаш чамдык улуг-даа кижилериң бажы аарыыр чоруунуң чылдагааны, ол курттарның үндүрүп турар хорда үүлдериндеи төп нерви системазы хорананы берип турарындан, а ол ышкаш тырыктаашкындан болгулаар.

Гриппти, маляриянның болгаш оон-даа өске аарыгларның өөрлүнде тыптып келгилээр үш дапкыр нервилериниң болгаш чушкуу нервилериниң невралгий база неврит дээр аарыглары баш аарыы-биле кезээде-ле кады чоруур.

Баштың янзы-бүрү аарыгларында чииги-биле чайладып ап болур хевиралери база хөй. Эмчилерге чаңгыс аай уткалыг хомудалдар келгилээр-дир: «Эртен кадыым коичуг эки болур-дур, а кежээ ажылдан баш бусту берги дег аарып келир-дир мен, үүдеи ындыг чүве ийик!»—деп чугаалагылаар. Айтыра-айтыра келирге демги кижиниң ажылдап олурар өрээли дапкыш, ооң иштин агаарлатпайн турар болгулаар. Оон хөмүрзүг ажыг хей көвүдээш, ол өрээл иштиниң кислороду эвээш апаар. Албан, бүдүрүлге черлеринге ажылдаар черлерни организастаар, гигиена талазы-биле таарымчалыг байдалды, ылаңгыя ажыктыг агаарладыышкынны тургузарын чугулалап көөр херек.

Нервилериниң бүгү адырлары хан-биле, чогуур хемчеелдиг кислород-биле хандыртынган турар ужурлуг. Арыг агаар кижи бүрүзүнге, ылаңгыя дапкыш өрээлде ажылдап турар кижилерге эң чугула. Хүн бүрүде 2—3 шак иштинде арыг агаарга чоруп, хүн чурумун шыңгыы сагыырын бодунга чаңчыл кылып алза чогуур.

Багай болгаш өй-шаанда эвес чемненип турарындан база-ла баш аарый берип болур. Аштай бергенде баш аарып келир байдал бүгүдеге билдингир боор. Кургаг чем чиир чорук кадыкка кончуг хоралыг. Чемниң янзы-бүрү шынарлыг болгаш витаминнерлиг болур чоруунче кол кичээнгейни салыры чугула. А, С, В бөлүктүү болгаш Д витаминнер четпес болза организмге чүүүдда мурнунда төп нерви системазынга күштүг өскерлиишкиннерни болдура берип болур. Ындыг кижилериниң үргүлчү бажы аарыыр, баш дескинер, бүгү боду кошкап, ажыл кылыр шиизэ чидер. Витаминнер уругларның өзүп олурар чаш организминге онза ужур-дузалыг болгай. Амыдыралчыгталгага гигиенаның нептерентей дүрүмнерин сагыыр чоруктардан баш аарып болур: бажыңиштин агаарлатпас болгаш бажыңиштинге хеп чуур, кургадыр. чем кылыр өрээлде чем артынчыларын өрээлге үр тургузар, дээш оон-даа өске. Ол ышкаш одалганы шын эвес чоруддарындан база. өрээлге таакпы тыртар чоруктардан баш аарып болур дээрзин шинчилелдиг хайгаарладар көргүзүп турар.

Баш аарыының онза хевири болур мигрень дээр аарыгның дугайында кащ сөстен чугаалап көрээли. Мигрень болза хемертен соктунган хевирлиг тыптыр аарыг. Ооң тыптыры сүрээдээшкин, уйгу чокталыр чорук, угаанныг азы мага-боттуң эмин эрттир могап-шылаанының түңнелинде тыптыр.

Мигреньниң аарып эртери янзы-бүрү болгулаар. Ол аарыгдан чамдык кижилериниң ариы агара бээр, чамдыктарының — кыза бээр. Ариы агара берген мигрень үезинде кофеин деп чаңгыс борбак эмни азы чигирлиг нитроглицерин деп эмни ижер. Ариы кыза берген таварылгада — пирамидон азы фенацетин деп эмнерни хереглээр.

Бистиң үстүнде көргүскен чижектеривис дээрге баш аарыының тыптыр демдектерин ырахта-ла чедир көргүспейн турар. Ынчангаш баш аарыын эмнээрде чүү-даа мурнай ооң чылдагаанын тодарадыры албан.

САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчуу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология хилдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарьын 23—35, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64 чаңгыс ажылчын болгаш кедээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистерининг 21—27, иштики информация килдизинин бухгалтериянын 31—75, корректорларнын 21 — 47,20 — 60, солун келбейн барганда 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01780. Культура министерствозунуң типографиязы